

ԱՍԱՏՈՒՐ ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

ԱՆԻԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՎԱՐԴԱՆ ԱՆԵՑԻՆ
ԵՎ ՆՐԱ ՆԵՐԲՈՂԸ

Հոշակալոր Անին շէր կարող շունենալ իր տնտեսական, քաղաքական, ճարտարապետական վերընթաց հզորությանը համապատասխանող դպրություն և գեղարվեստական գրականություն: Ո՞ւր են, սակայն, Անիի մանրանկարիչները, բանաստեղծները, գրիչները, մտավորականության այլ ներկայացուցիչները: Անշուշտ, նրանց մի զգալի մասի հիշատակն ու հետքը մոռացության է մատնվել ժամանակի և օտար բռնակալների ավերածությունների պատճառով. բայց մի մասինն էլ պահպանվել ու հասել է մեզ՝ սպասելով ամբողջացման: Այս խնդիրն ունի իր առանձնահատկությունները, որովհետև Անին իր դպրության կենտրոնները հիմնեց նաև քաղաքից դուրս, օրինակ, Հաղբատ-Սանահինյան մենաստաններում՝ կառուցված Անիի արքունական ծրագրերով: Զայտի մոռանալ նաև գաղթական անեցիներին, որոնք շարժական գույքի հետ աշխարհի տարրեր կողմերը տարան նաև անիական մշակույթի և գրարվեստի մեծարժեք հուշարձաններ, ավանդներ, որոնք այնտեղ գոյատևեցին որպես անիական:

Ժամանակն է, որ հանգամանորեն վեր հանվեն և ամբողջացվեն մշակույթի, ինչպես նաև դպրության ու գրականության այն արժեքները, որոնց ծնունդն ու զարգացումը պայմանավորված է եղել երբեմնի հզոր ու շին Անիի ընդհանուր զարգացմամբ: Այս եղանակով է, որ միաժամանակ ճիշտ կլուսարանվեն Բագրատունյաց մայրաքաղաքի կյանքի ու պատմության խնդիրները:

Ներկա իրադրություններում առաջնահերթ է բուն անեցի ստեղծագործողների համախումբ քննությունը, որը և կօղնի ընդհանուր ծրագրի իրականացմանը: Այսպես ասելով նկատի ունենք ձեռագիր ու տպագիր աղբյուրների էջերից հայտնի Վարդան Անեցուն, Գեորգ Անեցուն, Սամվել Անեցուն, Մխիթար Անեցուն, ինչպես նաև Գրիգոր Մագիստրոսին և նրա անեցի թղթակիցներին, նույնիսկ Պետրոս Գետադարձին, որն անկախ սխալներից, ստեղծագործել է Անիի մթնոլորտում: Ըստ ամենայնի, անիական միջավայրի ծնունդ էր նաև մեծանուն Հովհաննես Սարկավագը:

Հենց այսքանն էլ բավական է մտածելու, որ, իսկապես, Անիի մայրաքաղաքային հզոր առօրյան, նրա անզուգական ճարտարապետությունը, քանդակագործությունը, որմնանկարչությունը իրենց կողքին ունենին նաև անիական գնորդական, քերթության, մտքի ու գրարվեստի համապատասխան բնագավառներ:

Այս անգամ մեր նպատակն է կանգ առնել Անիից մեզ հայտնի առաջին մեծ բանաստեղծի՝ Վարդան Անեցու վրա, որից պահպանվել է մի բացառիկ ստեղծագործություն՝ «Անեցի Վարդանա վարդապետի երգելի կառու» ծայրա-

կապ (ակրոստիքոս) խորագրով: Չեռագրերում այն ունի նաև լրացուցիչ խորագիր. «Վասն կառաց աստուածութեանն ներքող»:

Վարդան Անեցուն հայ բանասերներից առաջինը Մ. Չամչյանն է նկատել և Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարքարանի ձեռագրերից դեռևս 1800 թվականին ընդօրինակել նրա ներքողը¹: Հետագայում այդ ընդօրինակութեամբ դրադվել է Ղ. Ալիշանը, բարձր գնահատել նրա արժանիքները և հրատարակել որոշ հատվածներ²: 1912 թվականին Ալիշանից օգտվելով, Վարդան Անեցուն անդրադարձել է Ա. Չոպանյանը՝ վերատպագրելով նույն հատվածները՝ Ալիշանի բնութագրմամբ հանդերձ՝ դարձյալ բարձր գնահատանքի խոսք ասելով նրա մասին³: Ի վերջո, 1919 թվականին Բ. Սարգիսյանն Ալիշանի թղթերի միջից գտնելով՝ հրատարակում է նշված ներքողի ընդօրինակությունը⁴, որ կատարել էր Մ. Չամչյանը:

Վերսհիշյալ բոլոր բանասերներն էլ ցավով են նկատել, որ Մ. Չամչյանի ընդօրինակած այդ ներքողը վերջից պակասավոր է: Ա. Չոպանյանի ժամանակ նույնիսկ այդ պակասավոր օրինակն էր անհետացել. ուստի նա խնդրեց Մ. Պոտուրյանին գտնել այն, որը շկարողացավ, իսկ Ա. Չոպանյանը գրեց. «Անհունապես փափաքելի է, որ բանասեր մը գտներ այդ քերթվածը և զայն ամբողջութեամբ հրատարակեր»⁵: Ըստ երևույթին, նա գիմել էր նաև Բ. Սարգսյանին, որը շատ ուշ գտավ և տպագրեց:

1940—1941 թվականներին Մատենադարանի ձեռագրերի բարտադրական աշխատանքների ժամանակ և մեզ հանձնարարված գեղարվեստական նյութերի ցուցակները կազմելիս մեր ուշադրությունը գրավեցին Վարդան Անեցու նշված ներքողի ևս երկու ընդօրինակություններ, որոնց վրա ոչ ոք ուշադրություն չէր դարձրել: Համեմատությունից պարզվեց, որ նորահայտ օրինակները վերջից ունեն երկուական տներ, որոնք շկան Մ. Չամչյանի ընդօրինակության մեջ: Նկատի առնելով այդ և այլ արժանիքներ, հենց այն ժամանակ էլ կազմեցինք այդ ներքողի քննական բնագիրը՝ երեք աղբյուրների հիման վրա:

Հետագա տարիների ընթացքում մենք հետևել ենք ներքողի նոր օրինակների կամ նրա հեղինակի մասին տեղեկությունների երևան գալուն, որպիսիք, սակայն, մինչև օրս էլ չկան: Ուստի, այժմ նպատակահարմար ենք համարում տպագրության ներկայացնել ինչպես ներքողի քննական բնագիրը, այնպես էլ ամփոփ խոսք՝ նրա մասին:

Վարդան Անեցու ներքողը բաղկացած է երկու հիմնական մասերից՝ Բուն ներքող և Լուծմունք: Լուծմունքի մեջ հեղինակը ձգտել է մեկնաբանել իր ներքողի հիմքում ընկած աստվածաշնչային տեսիլի մանրամասնությունները: Փաստորեն իսկական ստեղծագործությունը բուն ներքողն է: Այդ մասը պահպանված է ամբողջությամբ և բաղկացած է 28 տնից, որոնք գրավում են ծայրակապի հետևյալ մասը. «Անեցի Վարդանա վարդապետի երգել ի կ»: Մնացածը («առս») վերաբերում է Լուծմունքին: Ղ. Ալիշանը, հիմք ունենալով իր ձեռքի տակ եղած պակասավոր օրինակը, ծայրակապի «երգել ի կ» տառերից ստեղծել է մի բառ «երգելիկ» և դա համարել նորօրինակ կոչում այդ ներքողի

1 «Բազմավեպ», 1919, էջ 164:

2 Ղ. Ալիշան, Շնորհալի և պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 128—130:

3 Ա. Չոպանյան, Հայ էջեր, Փարիզ, 1912, էջ 17—18, 73—74:

4 «Բազմավեպ», 1919, էջ 164—169: Նույնը նաև առանձին գրքույկով՝ նույն թվականին:

5 Ա. Չոպանյան, անդ, 16:

համար⁶: Այժմ երևան եկող նոր տներն օգնում են տեսնելու, որ այդ մասը պիտի ընթերցվի հաջորդ մասի հետ միասին: Այս դեպքում «երգելիկ» բառը վերանում է՝ տեղի տալով «երգելի կառս» դարձվածքին: Դա կարևոր նշանակություն ունի նաև այն առումով, որ ոչ մի կասկած չի թողնում կուժմունքի՝ Վարդան Անեցուն պատկանելու մասին: Դա էլ իր հերթին է համոզում, որ ներքողի առաջին մասը լրիվ է և նրանից տներ չեն պակասում, այլապես ծայրակապային նախադասությունը խաթարումներ կունենար: Իսկ այս պարագան հույժ անհրաժեշտ է ներքողի ուսումնասիրության տեսակետից:

Գալով կուժմունքին, պիտի ասել, որ նորահայտ երկու տներով էլ նրա պակասավորությունը չի լրանում: Այսպես ասելու համար հիմք են հանդիսանում հետևյալ փաստերը: Վարդան Անեցու ներքողի բոլոր տներն ավարտվում են միևնույն «միշտ և չարածամ» բառերով: Այդպիսի ավարտ ունեն նաև կուժմունքի տները, բացի վերջին տից. ուստի այստեղ ակնբախ է պակասավորություն: Այնուհետև, կուժմունքի մեջ հեղինակն իր ներքողի համար հիմք է համարում աստվածաշնչային վեց տվյալ և խոստանում մեկ առ մեկ մեկնարանել դրանք. «Զոր և արդ նախ ճառեցուք զվեց անուանսդ: զԱ. որ ասէ «զՀողմն վերացեալ...»: Այս մեկնությունը թերի է մնում հենց այս առաջին (Ա) կետը բացատրելիս: Հաջորդ կետերն իսպառ չկան: Հետևապես մեր ձեռքի տակ է կուժմունքի մի շնչին մասը միայն: Թե քանի տից է այն բաղկացած եղել, և ինչ շարունակություն է ունեցել ներքողի ծայրակապը, դժվար է ասել: Արդյո՞ք դրա հետքերից չեն պահպանվել երկրորդ խորագրի մեջ՝ որպես առանձին բառեր: Թվում է, թե զեթ «աասուածուրեանն» բառը կարող է ծայրակապից մնացած լինել: Ուշադրավ է նաև «ներքող» բառի հարցը. արդյոք, դա՞ էլ է գալիս ծայրակապից, այսինքն, հեղինակից, թե ոչ, որովհետև փաստորեն դա է կապվում ստեղծագործության ժանրը որոշելու հարցի հետ: Այդ կոչումը մեր կողմից օգտագործվում է պայմանականորեն, շնայած Վարդան Անեցու ստեղծագործությունը ավելի հարազատ է ներքողի ժանրին:

Ինքնին հասկանալի է, թե որքան ցանկալի կլինեն այդ ներքողի մի ավելի հին ու անթերի օրինակի հայտարարումը: Այն՝ նշված հարցերից բացի, կօգնեն նաև ներքողի ենթախորագրերի ճշգրտմանը, որոնք ներկա վիճակով թվում է, թե ունեն խաթարված տեղեր: Ինչ վերաբերում է բուն ներքողին, այսինքն, սկզբի մասի 28 տներին, ապա այն որպես բնագիր անթերի է և նկատելի աղավաղումներ չունի: Դա լրիվ հիմք է տալիս ճանաչելու և գնահատելու Վարդան Անեցու բանաստեղծական կարողությունները:

Մենք արդեն անուղղակիորեն անդրադարձանք մեր Մատենադարանից ի հայտ եկող երկու նոր ընդօրինակությունների որոշ արժանիքներին: Պատկերն ամբողջացնելու նպատակով հիշենք նաև մի քանի ուրիշ փաստեր:

Նորահայտ օրինակների ենթախորագրերից մեկում հեղինակը հիշատակված է որպես Վարդան Վարդանեց (տարբ. Վարդանաց): Յարդ հայտնի էր նրա անունը, այժմ հայտնի է դառնում նաև տոհմանունը: Այս տոհմանունն էլ մտածել է տալիս Վարդան Մամիկոնյանի շառավիղների մասին, որոնք հիշվում էին նույնիսկ հետագա XIV—XV դարերում: Օրինակ, Լ. Խաչիկյանի հրատարակած հիշատակարաններից մեկում կարդում ենք. «...և ի մերոց բանիրուն

⁶ Այդպես են կարծել նաև Ա. Զոպանյանը (տե՛ս անդ, էջ 15, 73) և Բ. Սարգսյանը (տե՛ս «Բազմավեպ», 1919, էջ 164):

և բրիտանացի պարոնացս, որ ի մեծ սպարապետէն Հայոց սուրբ նահատակին Վարդանայ շառաւիղէն յառաջ եկեալ, ի տերասէր և յաստուածասէր ազգէն Մամիկոնեանց, որդիքն պարոն Վահրամա»⁷: Մի ուրիշում ասված է. «Ի իշխանութեան նահանգիս մերոյ թոսին Պոռշա, զոր յազգէն Վարդանանց»⁸: Արդյո՞ք այս «Վարդանանց»-ն ու Վարդան Անեցու մասին նշված «Վարդանանց»-ը նույն տոհմին շին վերաբերում, մանավանդ, որ բոլոր այս երեք վկայութիւններն էլ առնված են Արևելյան Հայաստանից, ուր իսկապես գոյատեւած են եղել Մամիկոնյանների ճյուղավորումները: Հնարավոր է նաև, որ այլ տոհմից լինի Վարդան Անեցին:

Նորահայտ ձեռագրերն օգտակար են նաև հեղինակի ապրած ժամանակը որոշելու առումով: Ըստ Ղ. Ալիշանի նա պիտի ապրած լինի XII դարում, իսկ ըստ Բ. Սարգսյանի՝ X կամ XI դարերում: Նրանց համար ելակետ են հանդիսացել Վարդան Անեցու ներբողի ոճն ու նրա անեցի լինելը: Այժմ նրանց կարծիքները և հատկապես Բ. Սարգսյանի կարծիքը հաստատվում են նորահայտ ձեռագրերի հիման վրա: Եթե նրանց օգտագործած ձեռագիրը, պատկանելով 1800 թվականին, այս առումով որոշակի փաստ չի հանդիսանում, ապա մեր Մատենադարանի նորահայտ բնագրերը պարունակող №№ 7085 և 6617 ձեռագրերն ունեն կարևոր նշանակութիւն:

Նախ՝ № 7085-ի մասին: Չնայած այս ձեռագրում շկան նրա բնօրինակման ժամանակին վերաբերող տեղեկութիւններ, բայց այն, ըստ հնագրական տվյալների, համարված է XIII դարի գործ: Այս կարծիքը կարող է փաստարկվել նաև նրա դուրզ հիշատակարաններում նշված մեծատոհմիկ «Պարոն Հովհաննես»-ի անձնավորութեամբ: XIII դարում այդպես էր կոչվում Երզնկա քաղաքի եպիսկոպոս տեր Սարգսի որդին՝ իշխան Հովհաննեսը, որը սիրում էր ձեռագրեր պատվիրել: Ղ. Ալիշանը Հովհաննեսի և նրա հոր մասին գրում է. «ԺԳ դարուն կիսին սկսյալ կհիշատակվի այս անձս 30 տարի գովութեամբ, շատ բարի կարգաց և շինութեանց համար, որոց գործակից էր և իր որդին... պարոն Հովհաննես, քաղաքին ազգայնոց վերակացուն»⁹: Խոսելով ձեռագրերի մասին, Ղ. Ալիշանը գրում է. «Հովհաննես Պարոնն անոնցմե վեց հատ մեկ գիրք օրինակել տվել էր»¹⁰: Նրա պատվիրած ձեռագրերից մեկն է նաև Մաշտոցյան մատենադարանի № 1746 ձեռագիրը՝ գրված «ի վաչելումն պարոն Յովհաննիսի»՝ Սարգիս եպիսկոպոսի որդու:

Քանի որ Երզնկայի պարոն Հովհաննեսը նահատակվել է 1279 թվականին¹¹, ուստի № 7085 ձեռագիրը պիտի բնօրինակված լիներ դրանից գեթ մի քանի տարի առաջ:

Հենց այս պարագան Վարդան Անեցուն հաստատուն դեմեղում է 1279 թվականից առաջ ապրած հեղինակների շարքը: Իսկ երբ նկատի ենք առնում № 7085 ձեռագրի հիշատակարանի այն տվյալը, թե նախագաղափարը շատ

7 Լ. Խաչիկյան, ԺԳ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Երևան, 1950, էջ 332:

8 Անդ, էջ 247:

9 Ղ. Ալիշան, Յուշիկը հայրենեաց հայոց, Բ, 1921, էջ 410:

10 Անդ, էջ 422:

11 Անդ, էջ 411:

հին («չույժ պիղծ») է եղել, ապա անառարկելի է դառնում Բ. Սարգսյանի կարծիքը՝ «Անեցի վարդապետ Ժ կամ ԺԱ դարուն ապրող մեկն ըլլալու է»¹²:

№ 6617 ձեռագիրը, շնայած բնօրինակված է 1618 թվականին, ներբողի վերջում ունի ճիշտ նույն հիշատակարանը, որը կա № 7085 ձեռագրում: Ուստի, № 6617 ձեռագիրը, միջնորդաբար, ծագում է նույն հիմքից և մեզ հետաքրքրող հարցի կապակցությամբ նույնանում նրա հետ:

Վարդան Անեցու ներբողի նորահայտ ձեռագրերն ուշագրավ են նաև իբրևնց որոշ տարրնթերցումներով, որոնք մասնակի ճշգրտումներ են մտցնում բնագրի մեջ: Ահա մի քանի նմուշ.

Տպագիր օրինակ	Նորահայտ օրինակներ
1 զբնարեալսն առնէ	1 զբնարեալսն ի նոցանէ առնէ
2 ձևդ մնալ	2 ձևդ մեր մնալ
3 Յառիժն	3 Ի կերպ Առիժոյն և ի նախագաղափար բարոց նորին ի տէր մեր Յիսուս Քրիստոս: Վարդան Վարդանեց (տարբ. Վարդանաց)
4 Ի խոսող ման գալոյ	4 Ի խոսուման գալոյ
5 անախտ	5 ախտի անախտ
6 գերեզմանին	6 ի յակաս գերեզմանի
7 սերմն բիրատար	7 սերմն և ձու աննիր բիրատար
8 մշտակաթ մեա	8 մշտակա քե
9 Ի մեթե	9 Ի քեէ
10 սորբը ձևիդ և զթագ	10 սորբը ձևիդ, զի զխլա վերբտի և զթագ

Վերահիշյալ տարրերությունները սակայն չեն համոզում, թե Մ. Չամչյանի բնօրինակված ձեռագրի հիմքը շատ է հեռու նորահայտ բնագրերից: Հնարավոր է, որ նշված տարրերությունների մի մասն առաջացել է հենց վերջին բնօրինակություն ժամանակ¹³: Միևնույն պահին պիտի նկատի ունենալ նաև այն հարապատությունները, որ ցուցաբերում է այդ օրինակը մերթ № 7085, մերթ № 6617 ձեռագրերի հետ, հաճախ էլ տալով ավելի ճիշտ ու անաղարտ ընթերցումներ: Չպիտի մոռանալ հատկապես № 6617 ձեռագրի գրչի անբավարար գրադիտությունը և զրա հետևանքները բնագրում, ինչպես նաև № 7085 ձեռագրի մեջ եղած բնագրի մի զգալի մասի մաշված և հետազգայում բնօրինակված լինելը՝ առատ սխալներով:

Այս պարագաներում բոլոր երեք օրինակները բավարար հիմք են հանդիսանում բնական բնագիր կազմելու համար և փոխադարձաբար օգնում ներբողի բնահանուր պատկերի վերականգնմանը: Ինչ վերաբերում է կուժմունքին, ապա նրա պակասը կարող է լրացվել միմիայն նոր ու լիակատար բնօրինակության հայտաբերմամբ:

Վարդան Անեցու բնավող ստեղծագործությունը, ինչպես նշեցինք, իր ժամանակի գրական ժանրերից ներբողին ավելի է հարազատ, քան մի այլ ժանրի: Սակայն, ինչպես շատ ներբողներում, բանաստեղծը նաև ներբողվող էակից օգնություն է խնդրում, այնպես էլ Վարդան Անեցու ներբողի յուրաքանչյուր տունը ավարտվում է համապատասխան տողերով, որոնք արդեն պատկանում

¹² «Բաղմավեպ», 1919, էջ 164:

¹³ «Չամչյան նկատելով բնագրի ինչ-ինչ սխալագրությունները՝ ուղղագրած է զանոնք, նշանակելով ի ստորոտս իր բնօրինակության՝ բնագրի տարրեր ընթերցվածներ ևս» («Բաղմավեպ», 1919, էջ 164): Ափսոս, որ զրանք լրիվ ցույց չեն տրված:

են աղոթք-մաղթանքների ժանրին: Բայց քանի որ այստեղ դրանք չեն իշխողն ու առաջնայինը, ուստի որոշիչը մնում է ներբողական տարրը: Ղ. Ալիշանը այս գործի մասին խոսելիս նշում է, որ «գրվածն արձակ է, այլ տուն տուն՝ նման գանձի»: Հիրավի, տների հատուկ սահմանադատումով և ծայրակապով այդ գործը հիշեցնում է գանձերի արվեստը, սակայն, ըստ էության, գանձերի սկզբունքով և առանձնահատկություններով չի շարադրված: Չի էլ երևում, թե նրա հեղինակին ծանոթ են եղել գանձերը, որոնք սկիզբ են առել Գրիգոր Նարեկացուց: Պիտի նկատել, որ «տուն տուն» և ծայրակապով գրված աղոթքների շարքեր էլ կան, որպիսիներից ամենաուշագրավը պատկանում է Հովհաննես Գառնեցուն¹⁴, բայց, ինչպես նշեցինք, Վարդան Անեցու երկը աղոթք չէ:

Ղ. Ալիշանը, Ա. Չոպանյանը, Բ. Սարգսյանը, նկատելով հանդերձ Վարդան Անեցու ներբողի բանաստեղծական բարձր արվեստը, այն տպագրել են որպես արձակ: Ալիշանն ուղղակի այդպես էլ ասում է. «գրվածն արձակ է»: Դա ճիշտ է միայն Լուծմունքի համար, որը լոկ տնատման ցուցանիշներ (ծայրակապ և «միշտ և յարածամ» կրկնակ) ունի: Բուն ներբողը, այդ ցուցանիշներից բացի, ունի ամբողջապես ազատ ու բարձրարվեստ բանաստեղծական կերտվածք, որը պահանջում է ոչ միայն տնատում, այլև տողատում: Ուստի մենք այն հրատարակում ենք տողատմամբ, Լուծմունքը թողնելով արձակ շարվածքի, բայց տնատված ձևի մեջ:

Վարդան Անեցու ներբողի կարևոր առանձնահատկություններից մեկն էլ նրա բարդ, խճանկարային կառուցվածքն է՝ պայմանավորված ներբողվող հասկացությունների մեծ քանակով: Այս պարագան ցույց տալուց առաջ մի երկու խոսք՝ դրվատվող երկնային կառքի ընդհանուր գաղափարի մասին: Ինչպես ծայրակապն ու երկրորդ խորագիրն է ցույց տալիս, Վարդան Անեցին գովասանքի առարկա է դարձրել երկնային կառքի գաղափարը: Այդ տեսիլքն Աստվածաշնչի ամենաբանաստեղծական և վառ երեակայական գրսևորումներից մեկն է՝ հնուց ի վեր սիրված բանաստեղծների, նկարիչների և այլ արվեստագետների կողմից: Վարդան Անեցու ներբողը ճիշտ մեկնաբանելու համար անհրաժեշտություն է զգացվում գեթ բացթողումներով մեջ բերել այդ հատվածը:

«Տեսի և ահա հողմ վերացեալ գայր ի հլուսիսոյ և ամպ մեծ ի կողման նարա. և շոյս՝ շուրջ զնովաւ, և հուր փայլատակէր ի նմանէ. և ի մէջ նորա իբրև զտեսիլ բազմագունի ականց, և ճառագայթք ի նմա: Եւ ի մէջ նորա կերպարանք շորից կենդանեաց... շորք դէմք և շորք թևք... կերպարանք մարդոյ... առիծու... եզին... արծուոյ... Եւ ի վերայ աթոռոյն՝ նմանութիւն կերպարանաց մարդոյ...»

Եւ այս տեսիլ նմանութիւն փառացն տեսան... Տեսի և ահա ձեռն ձգեալ առ իս և ի նմա մատեան մի գրոց... և էր գրեալ ի նմա ներքոյ և արտաքոյ՝ ողբս և ձայնս և վայս:

Եւ ասէ ցիս. Որդի մարդոյ, զոր ինչ գտանես ի դմա՝ կեր. կեր մանր զմատեանդ զայդ, և գնա և խօսեաց ընդ որդիսն Իսրայէլի... Կերայ զայն և եղև ի բերան իմ իբրև զբաղցրութիւն մեղու»¹⁵:

¹⁴ Ձեռ. № 8280, թերթ 325 (սկ. «Յախտենից աստուած և արարիչ...»):

¹⁵ Եզեկիել, ա, 1—28, բ, 1—19, Գ, 1—4 և շար.: Աստվածաշնչում համապատասխան ուրիշ տեսիլներ էլ կան, բայց Վարդան Անեցու խոսքը, ինչպես ճիշտ նկատել է Ղ. Ալիշանը, վերաբերում է «այն կառաց զոր Եզեկիել մարգարեն տեսավ ի տեսլանս»: Մյուս տեսիլներից ուշագրավ է, օրինակ, Չաքարիա մարգարեինը, որտեղ սակայն նկարագրվում է շորս կառք, որոնք էլ լծված

Որ բանաստեղծը հիմք է ունեցել Աստվածաշնչի այդ տեսիլը, դա երևում է նրա Լուծմունքից:

«Աթոռոց էին մեկնութեանց արժան է միտ . զնեի... Եւ քառասպատկեր շորս կենդանիքս կան ի վերայ վեց խառնուածոցս, որք են այսորիկ: Ա. զոր ասեն. «Ահայ հողմն վերացեալ գայր հիսուսոյ»: Բ. «Եւ ամպ մեծ ի նմայ»: Եւ Գ. «Լոյս շուրջ զնովալ»... և այլն:

Ըստ այդմ էլ ահա նա իր ներբողի հիմքում դրել է երկնային կառքի և նրան լծված Մարդու, Առյուծի, Եզան և Արծվի գաղափարները: Այդ հինգ գաղափարների համաձայն էլ Վարդան Անեցու ներբողը բաժանված է հինգ մասի՝ համապատասխան ենթախորագրերով: Դա արդեն ինքնին խոսում է ներբողի բարդ հյուսվածքի մասին: Բայց հեղինակը դրանով էլ չի բավարարվել. նա յուրաքանչյուր հատվածի ներսում աշխատել է ստեղծել ենթարածիններ՝ իրենց համապատասխան խորագրերով (մեզ հասած օրինակներում այս երկրորդական և երրորդական խորագրերը ստույգ ու լրիվ չեն պահպանվել):

Վերոհիշյալ հինգ հիմնական մասերն էլ հատուկ նախագծով են մշակված. այսպես, կառքի գովքին նվիրված է 4 տուն՝ ըստ իր քառակերպության և շորս կենդանիների գաղափարի, իսկ շորս կենդանիներից յուրաքանչյուրին հատկացված է վեցական տուն՝ ըստ տեսիլքի այն վեց տարրերի, որ հիշել է Եզակիել մարգարեն և որոնց մասին խոսում է Վարդան Անեցին Լուծմունքի մեջ՝ թվարկելով. «հողմն», «ամպ», «լոյս», «հուր», «տեսիլ բազմագունի ականց» և «ճառագայթ»: Կենդանիներից յուրաքանչյուրին 6-ական տուն նվիրելով, հեղինակը սակայն նրանց գովերգում է ոչ թե ըստ այդ վեց տների հիմքում բնկած գաղափարների, այլ ըստ այդ կենդանիներից յուրաքանչյուրին բնորոշ հատկանիշների: Մեզ հասած օրինակներում նման ստորաբաժանումներ չունեն կառքին և Մարդուն նվիրված տները, իսկ մյուսներն ունեն հետևյալ կարգով.

Տների կարգը	Արծվին նվիրված տներ	Եզին նվիրված տներ	Առյուծին նվիրված տներ
1	---	---	---
2	---	Ի յեղջիրն սուրբ	Առ թեան սուրբ
3	Ի թեան սուրբ	Ի յերեսն սուրբ	Առ շունչն սուրբ
4	Ի յերեսն սուրբ	Ի շունչն սուրբ	Առ երեսն սուրբ
5	Ի ձեռան սուրբ	Ի ձեռան սուրբ	Ի կուակտուցն սուրբ
6	Ի յոտան սուրբ	Առ ի յոտան սուրբ Կճզակին	Առ ի մագիլան սրբոյ Արծուոյն

Առաջին տները գուրկ են ենթախորագրից, որովհետև նվիրված են այդ կենդանիներից յուրաքանչյուրի բնոճանուր գովք ու զնահատանքին: Թե ինչու Առյուծի երկրորդ տունը կամ Մարդու բոլոր տները ենթախորագրեր չունեն,

և տարրեր գույնի ձիեր (Չաքարիա, 2, 1): Հետաքրքրական է նաև Հովհաննու հայտնության մեջ պատկերված կառքը՝ և՛ եզեկիկից շորս կենդանիներով (Մարդ, Առյուծ, Եզ, Արծվ), և՛ ձևերով (Հայտնություն Հովհաննու, Գ, Ե): Այս տեսիլներն էլ արտացոլում են գտել մեր միջնադարյան արվեստի և գրականության մեջ, բայց շատ քիչ: Տարածվածը Եզեկիկի տեսիլի վերարտադրությունն է: Այն առատորեն երևան է գալիս մանրանկարչության, որմանկարչության, գեղարվեստական գրականության և այլ բնագավառներում և ունի հիմնականում մի մշակված ձև, որի կենտրոնում նստած է Քրիստոս աստծու պատկերը: Մեզ ծանոթ միակ ուշագրավ շեղումը դրանից Վարդան Անեցու մշակումն է:

կամ ինչու քստ կարգի եղած ենթախորագրերը միմյանց մասամբ շեն համապատասխանում, դժվար է ասել: Եթե Արծվի գովքն սկսված է թևերից, իսկ եզանը՝ եղջյուրներից, դա հիմք է տալիս մտածելու, որ հեղինակը գիտակցաբար է այդպես վարվել՝ սկսելով նրանց բնութագրող կարևոր հատկանիշներից: Առյուծի գովքում պակասում է «Առ շունչն» ենթախորագիրը: Բայց պիտի լինե՞ր այդպիսին, նորից դժվար է պնդել: Սակայն անկախ այդ մասնավոր դեպքերից, իր ամբողջության մեջ, իրոք, Վարդան Անեցու ներբողը մի բարդ ու ինքնատիպ հյուսվածք է:

Վարդան Անեցին, ինչպես իր կոչումն է ցույց տալիս, եղել է վարդապետ, և, ինչպես իր ներբողից է երևում, ունեցել է խորը և բազմակողմանի գիտելիքներ: Այդ պատճառով էլ Բ. Սարգսյանը գրում է. «Կորովի մեկնիչք և աստվածաբանք իսկ գլուխնին շատ պիտի հոգնեցնեն վերահասու ըլլալու համար Անեցի վարդապետիս խորհրդապաշտ բառերուն և բացատրությանց»¹⁶: Խոսքն, անշուշտ, այստեղ սոսկ բառերի բացատրության մասին չէ, այլև նրանց բովանդակած գաղափարների և առհասարակ ներբողի բուն բովանդակության: Դա, հիրավի, այդպես է, բայց մենք շենք կարող մեր ուժերի ներածին շափ շփորձել խորանալ այդ ստեղծագործության ընդհանուր էության մեջ՝ տալով առաջժամ ընդունելի թվացող որոշ բացատրություններ:

Վարդան Անեցու ներբողի գնահատման առումով առաջնահերթ նշանակություն ունի երկնային կառքի գովերգման ժամանակ նրա ցուցաբերած անհատական մոտեցումը: Այսպես, օրինակ, Վարդան Անեցու մշակումի մեջ հատուկ տեղ չի տրված երկնային կառքի տիրոջը. եթե կառքին նվիրված է շորս տուն, իսկ կենդանիներից յուրաքանչյուրին՝ վեցական տուն, ապա Քրիստոսին և ոչ մի տուն չի հատկացված: Ուշագրավ են նաև այն մանրամասն նկարագրությունն ու ներբողանքը, որոնց արժանացել են կառքն ու կենդանիները՝ իրենց մանրամասնություններով: Հատկանշական է նաև մի կողմից՝ կառքի ու կենդանիների, իսկ մյուս կողմից՝ աստծո և նրա որդու փոխադարձ հարաբերության հարցը: Նկատելի է, որ կառքին լծված շորս էակների նկարագրության մեջ իշխում է հեթանոսական հայացքների զրվատանք ու նրանց պատշաճեցումը քրիստոնեական ըմբռնումներին: Կան առանձին կետեր ևս, որոնք, ամբողջի հետ միասին, Վարդան Անեցու ներբողը դարձնում են, իրոք, ինքնատիպ ու եզակի գործ մեր միջնադարյան գրականության մեջ:

Վարդան Անեցու մշակած հայացքին փոքր ի շատե մոտ է Եղնիկ Կողբացու պատկերացումը՝ աստծու, տարերքի և կառքի վերաբերյալ: Վերջինս, հերքելով արևի, լույսի, շորս տարերքի պաշտամունքները, պաշտելի է համարում քրիստոնեական աստծու գաղափարը, որն իշխում է այդ ամենի վրա՝ որպես ամենակարող կառավար. «Այլ նա աւասիկ իբրև զկառո իմն լծեալ ի շորից զաշխարհս տեսանեմք ի ջերմութենէ, ի ցրտութենէ, ի ցամաքութենէ և ի խոնաւութենէ. և զօրութիւն իմն ծածուկ կառավար, որ զշորս կարգեցողսն ընդ միմիեանս ի հաշտութեան և ի հաւանութեան պահեալ նուաճէր... այս կառք դարմանալիք ի հակառակ և յաննման երիվարաց լծեալ և ծածուկ ձեռամբ ուղղեալք... զի ձեռն կառավարին բաւական է յամենայն կողմանս զիմեցուցանել...»¹⁷: Այստեղ էլ, սկայն, ի վերջո, կառավարն է առաջնայինը:

16 «Բազմավեպ», 1919, էջ 164:

17 Եղեղնկայ վարդապետի Կողբացոյ «Եղծ աղանդոց», Թիֆլիս, 1914, էջ 74:

Վարդան Անեցու կառքն ու նրա լծկանները զեկավարվում են ինքնուրույնարար և շունեն սրոշակի կառավար, որը երևաւ իր տեսանելի կերպարանով: 'Իս մասամբ համապատասխանում է Եզնիկ Կողբացու, մասամբ էլ Աստվածաշնչի տվյալներին: Սակայն և այնպես Վարդան Անեցու մոտ նկատվում է երկնային կառքի և շորս կենդանիների որոշ անկախութուն:

Հարց է առաջանում, որտեղի՞ց է առել նա այդ կենդանիներին այդպես ներկայացնելու միտքը. ինքնաստե՞ղծ են դրանք, թե՞ ունեն պատմական հիմքեր: Այս հարցի պատասխանը մեզ նորից տանում է դեպի Աստվածաշունչը, իսկ այնտեղից էլ՝ դեպի հին աշխարհի կրոնական պատկերացումները:

Մենք ժամանակին, այլ հարցերի կապակցությամբ, անդրադարձել ենք երկնային կառքի գաղափարին և ցույց տվել նրա հեթանոսական ու հին աղանդներ¹⁸: Այժմ մեզ հետաքրքրող հարցի կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում հիշեցնել մի երկու ուրիշ փաստ:

Քանի որ Աստվածաշունչը սնվել է Հին Արևելքի և առհասարակ հին աշխարհի դիցարանությամբ, ուստի, երկնային շորս էակներն էլ պիտի որոնել այնտեղ: Եղած փաստերից ավելի ուշագրավ են ասորեստանցիների համապատասխան պատկերացումները: «Ասուրական աստեղային... աստվածները շորս էին՝ Մարդուկը, որին պատկերում էին քեափոր եզ, նարուն՝ քեափոր մարդ, ներգալը՝ Քեափոր առյուծ և նինուրտեն՝ աբժի»¹⁹: Այդ աստվածությունների և նրանց գաղափարների միացումից ստեղծված մարդ-առյուծի, մարդ-եզների, մարդ-թռունների և նման այլ էակների մասին է, որ Լեյարդը գրել է. «Ժամեր շարունակ ես նայում էի այդ խորհրդավոր այլաբանական պատկերներին և խորհում նրանց նշանակության ու պատմության մասին: Ավելի ազնվի ի՞նչ կարող էր այս կամ այն ժողովուրդը մտցնել իր աստվածների տաճարները: Ինչպիսի՞ ավելի վեհ կերպարներ կարող էին փոխ առնել բնությունից մարդիկ, որոնք փորձում էին գտնել բարձրագույն էակի իմաստության, ուժի և ամենագոյություն մասին իրենց պատկերացումների մարմնավորումը: Ի՞նչը կարող էր ավելի լավ անձնավորել խելքն ու գիտելիքները, քան մարդու գլուխը, ուժը՝ քան առյուծի մարմինը, ամենագոյությունը՝ քան թռչունի թևերը»²⁰:

Ահա պատմական այն հեռաստանների մոտավոր պատկերը, դեպի ուր ձգվում են Վարդան Անեցու ներքողի գաղափարական հետքերը: Խնդիրն ավելի հասկանալի կդառնա, եթե նկատի առնենք, որ համանման գաղափարներ կային նաև պատմական Հայաստանում, մեր նախնիների մոտ: Խոսքը ուրարտական կոշված հուշարձանների մասին է՝ համանման կենդանիների պատկերներով ու արձաններով: Այդ նույն պատկերացումների մնացուկներն են, որ թափանցելով մանրանկարչության աշխարհը և հատկապես խորանազարդերը, սողոկել են դրանք իրենց հեթանոսական հնությունը և քրիստոնեական կերպարանափոխության հաջող կամ անհաջող փորձերով:

Ըստ երևույթի, մեր միջնադարյան գրադեպտներին ծանոթ են եղել ոչ միայն համապատասխան քանդակներ ու արձաններ, այլև պաշտամունքային

18 Ա. Շ. Մնացականյան, Հայկական զարդարվեստ, Երևան, 1955, էջ 141—208, տե՛ս հատկապես 192—202 էջերը՝ նկարներով:

19 Կ. Կերամ, Աստվածներ, դամբարաններ, գիտնականներ, Երևան, 1966, էջ 290 (ընդ-գծումները մերն են—Ա. Մ.):

20 Անդ, էջ 290—291:

գրավոր կամ անգիր բնագրեր, որոնցից օգտվել է նաև Վարդան Անեցին: Այլ-լայես շորս կենդանիների այն հեթանոսական գովքը, որ կա նրա ներբողում, կմնա անհասկանալի:

Այս առումով անհարկի շէր լինի հիշել մի հատված ասուրա-բարեկական բնագրերից, որտեղ փառաբանվում է եղակերպ աստծու գաղափարը.

(ԳՆ՛ւ), հզոր երիտասարդ ցուլ՝ ուժեղ եղջյուրներով,
Կատարյալ մարմնով...

Բարեսիրտ, բարեգութ հայր,
Որ ձեռքիդ ունես ողջ երկրի կյանքը...

(ԳՆ՛ւ), արագընթաց, ծնկները որի հոգնել չգիտեն,
Եվ որն աստվածների ու իր եղբայրների համար ուղի
է հարթում,

Փայլատակումով անցնում երկնքի ստորոտից մինչև
նրա բարձրակետը.

Բացում դռները երկնքի

Եվ լույս մատակարարում բոլոր մարդկանց...²¹

Ճիշտ այդպիսիք են, ըստ էության, նաև Վարդան Անեցու Եղն ու Առյուծը, Արծիվն ու Մարդը: Եվ կեյարդի այն միտքը, թե «Ի՞նչը կարող էր ավելի լավ անձնավորել խելքն ու դիտելիքները, քան մարդու զուխը, ուժը՝ քան առյուծի մարմինը» և այլն, ամենայն իրավամբ կարող է վերաբերել նաև Վարդան Անեցու ներբողած էակներին:

Ղ. Ալիշանը, Վարդան Անեցուն գնահատելիս, գրում է. «...հանդերձ ամեն աստվածաբանական խորատեսությունքն՝ գերազանցե բանաստեղծությունքը, նարեկացվո հանձարագիտությունց նման, թերևս և ավելի»²²: Այս առումով սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ Վարդան Անեցին մարդու և աստծու հարաբերության հարցում ավելի կենսահորդոր ուղի է մշակել, քան նարեկացին: Վերջինիս մոտ նրանց հարաբերությունը հավասար է ցածրի և բարձրի, սևի և սպիտակի, խավարի և լույսի, փոշու և արևի, մեղավորի և անմեղի, ճիճուի և արարչի հարաբերության: Վարդան Անեցու մոտ նման մտածողության նշույլն անգամ չկա: Ճիշտ է, նարեկացին ևս այդ եղանակով ձգտում էր մարդկային հասարակության բարձրացմանը, մաքրմանը, վեհացմանը, սակայն Վարդան Անեցին նույն նպատակին ձգտում էր առանց մարդկային սեռն ստորադասելու և դատափետելու: Նրա մոտ մարդը պատկերված է աստվածային արժանապատվությամբ, վեհությամբ, և նա ամեն առիթով զրվատում է դա: Այս տարբերությունը միանգամայն բնական է, որովհետև նարեկացին հիմնականում հանդիսանում էր վանական մենակեցության և ճգնավորական միջավայրի արդյունք, իսկ Վարդան Անեցին՝ Հայաստանի քաղաքական և մշակութային վերընթաց կյանքի սիրտը հանդիսացող հզոր Անիի զավակ: Նրա ներբողում տողեր կան, որոնք կարծես վերաբերում են ոչ այնքան երևակայական էակների գովքին, որքան Անիի արքայազուններին ու իշխանաց իշխաններին.

Երկրպագեմ իշխանաց իշխողիդ

Եւ թագաւորադէմ սուրբ ձեիդ...

Ունել զիս ի ներքոյ հովանոյդ միշտ և յարածամ:

²¹ Б. А. Гурьев, Классический Восток, 1924, էջ 249.

²² Ղ. Ալիշան, Ենթահալի և պարագայ իւր, էջ 123.

Տեղ-տեղ էլ կարծես Անիի շինարարական ու արհեստավորական միջավայրն է ցուանում՝ իր ստեղծագործ եռուզեռով.

Բարուն իմանալի մեքենայիցն ձեռքդ շորս,
Որ ունի զվէմն անկեան
Եւ զհամատարած լարն վիճակի,
Որով շարժէ զճախարակ բրտի
Եւ մատամբքն ոսկի յարինէ զպարս աստեղացն,
Որով հիւսէ զծիրանին և զերկնագոյնն...

Նկատելի է նաև մի ուրիշ պարագա: Վարդան Անեցին, տարբերվելով նարեկացու Մատչանի մտածելակերպից, միանգամայն հարազատ է նրա որոշ տաղերի, ներբողների ու Երգ-երգոցի մեկնությունների ընդհանուր տրամադրությունը: Դա կարող է բացատրվել նրանով, որ նարեկացու համապատասխան ստեղծագործությունները նրա վաղ շրջանի արտագրություններն են, երբ բանաստեղծը կապ ուներ Վասպուրականի արքունական միջավայրի հետ: Առհասարակ նկատելի է, որ արքունական միջավայրը սնում ու հորդորում էր առավել կենսասեր ու լավատես գաղափարներ, քան հոգևորը:

Հատկապես անիական կյանքի և նոր ժամանակների արքունական միջավայրի թելադրանքով էր, որ Գրիգոր Մագիստրոսը, ի տարբերություն հոգևոր գաղափարների, ձգտում էր հիմնել աշխարհիկ մանկակրթություն՝ նպատակ ունենալով երկրի, պետության, ժողովրդի, գիտության, ինչպես և աշխարհիկ այլ գաղափարների գեղարվեստական վերարտադրությունը:

Ահա այս սգու առաջին խոշոր ներկայացուցիչն էր Վարդան Անեցին՝ Անիի հոգևոր դասի առաջադիմական թևում: Ուստի ճիշտ է Ա. Զոսյանյանը, երբ Վարդան Անեցուն գնահատելիս գրում է. «Ուրիշ նարեկացի մըն է, որ ունեցեր անքայդ Վարդանին մեջ... Անիի ճարտարապետությունն է, Անիի արվեստն է, Անիի հողին է՝ բանաստեղծական ձևին տակ, զոր առաջին անգամ ըլլալով պիտի գտնենք այդ քերթվածին մեջ»²³:

Ուշագրավ է, որ Վարդան Անեցին Մարդու գաղափարին նվիրված հատվածը չի բաժանել այնպիսի ենթամասերի, ինչպես վարվել է մյուս էակներին (Առյուծ, Եղ, Արծիվ) նկարագրելիս, հատուկ տեղ տալով վերջիններիս թևերին, ոտքերին, գեմքերին և այլ օրգաններին: Թվում է, թե դա պատահականություն արդյունք չէ, որովհետև մարդ հասկացությունը զլխավոր հատկանիշը նրա բանականությունն է, նրա հանճարը, խոսքը, խելքը: Ուստի, Մարդուն նվիրված բոլոր տներն էլ պատվում են այդ հատկանիշների շուրջը՝ ավելորդ դարձնելով նրա առանձին օրգանների դրվատանքը, որով նա կարող էր իջնել գովերգվող կենդանիների աստիճանին, չնայած հարցի կրոնական ըմբռնումն այդպես էլ ենթադրում է:

Առհասարակ Վարդան Անեցու ներբողում Մարդու և մյուս էակների գաղափարները երկփեղկված են և հեռացած Աստվածաշնչի անհամեմատ շոր ու սխեմատիկ պատկերացումներից: Այստեղ, մեր հեղինակի մոտ, օրինակ, Մարդը մի կողմից դեռ պահպանում է իր կապը Աստվածաշնչի հետ, իսկ մյուս կողմից նա փարվում է երկրային, այն էլ հզոր ու հաղթող, խորհող ու ստեղծագոր-

23 Ա. Զոսյանյան, անդ, էջ 46:

ծող, ազատ ու արարչագործ մարդու գաղափարին: Ահա թե ինչպես է նա դիմում ու դրվատում այդ մարդուն.

Եւ չընտանի իմոյ ձեի և բնութեան բանականիս
Մա՛րդդ բազմաթե...
Եւ զարութիւնդ, և չիմաստութիւնդ...
Ի ձուլարան դէմսդ
Եւ ի թազընկալ զլուխդ,
Ի յանտարակուսելի հանճարդ,
Յարդիւնաւոր և յանկարատ բանականդ,
Ի յաստուածաբանդ և ի վարդապետդ չիմանալեաց...

Հեղինակը նույնիսկ նրանից է սերված համարում աստծու գաղափարը.

Զի անձեն զտիպդ էառ,
Արար գմարզն և մարդացաւ
Եւ ի ձեի քումդ սաշտեցաւ,
Աստուած և տէր ձեիդ քարոզեցաւ...

Վարդան Անեցու ներբողում մյուս կենդանիներն էլ համապատասխանաբար ավելի քան կենդանական ու հեթանոսական են՝ արժանի հատուկ բնութեան: Այդտեղ խոր ներշնչանքով ու մեծ ծավալով արդեն դովերգված է բնությունը:

Անկախ այդ հարցից էլ, մեր բանաստեղծի ողջ ներբողը մի ինքնատիպ բնութենապաշտական երկ է, որի ապացույցը կարող են լինել նրա համարյա բոլոր տողերը, բայց մենք կբավարարվենք ևս մի քանի նմուշների ներկայացումով: Եզի գովքին նվիրված տողերում երկրային առօրյայի, հայրենի բնութեան գեղեցկությունների, աշխատանքային տեսարանների նկարագրություններն այնքան են նյութականանում, որ թվում է, թե խոսքը վերաբերում է ոչ թե երկնային ծովի երևակայական սփռվածքին, այլ Շիրակի հարթավայրին և նրա շինականի առօրյային.

Առ գործունեայ երկնաւոր հովտին
Եւ ի շարս քերովբէիցն լծոյն
Եւ ի յամոլդ ընտիր.
Առ բարդութիւն աւրայի և հասկին
Ի ցնծաբեր որոճդ,
Եւ ի յիշումն կենաց հացին՝
Ի հաշտարար զուարակդ.
Ի շարժումն սայլի աստեղացն՝ ի յառաջընթաց եզնդ,
Եւ առ կատարումն տարւոյն՝ յուսուցանող երկրավաստակդ,
Ի վերայ կոհակաց ծովուն՝ ի յակաւասպատառ ձեդ,
Եւ յուռկանաւ ժողովելոցն ի յամբարանդ՝ բարերարձ,
Ի բուրաստանս ծաղկոցաց՝ ի շնչալի արածողդ,
Եւ առ նազելի լութիւնդ խոկասէր...

Բանաստեղծը գեղջկական առօրյան ու եզի ժողովրդական պաշտամունքի բնական նկարգիրն այնքան հմտորեն է տվել, որ չի մոռացել ասես և ոչ մի ման-

բամասնություն (հովիտ, լուծ, ամուլ, օրա, հասկ, որոճ, հաց, սալ, երկրա-
վաստակ, ակոսապատառ, համբարանոց, բուրաստան, արածող և այլն):

Նա այստեղ կարծես ոչ թե քրիստոնյա վարդապետ է, այլ մի հեթանոս
քուրմ՝ եզան արձանի առջև ազոթելիս և նրան փառարանելիս: Բայց մեզ հա-
մար կարևորագույնը բնության ու աշխատանքային առօրյայի այն անուղղակի
գրվատանքն է նաև, որից սկիզբ էր առնում աշխարհականացման ոգին մեր
գրականության մեջ՝ հին ձևի և հին բովանդակության ընդերքում: Անհարկի շէր
լինի այս կարևոր երևույթը ավելի որոշակի ցույց տալու նպատակով բերել ևս
մի հատված՝ դարձյալ Եզին հատկացված տողերից.

Տեսակաւ դիմացդ և հարաւարեր շնշովբդ
Լինի փախուցեալ հիւսիւսականն սիգ.
Որթք սաղարթազարդք և տունկք խնկարերք
Ի քէն շնշարերեալ անծախապէս բուրին.
Չազք գարնանարերք և ծիծոունք վճիւռնաձայնք
Ի ձայնէդ ըզվճիռն առեալ, զգարունն յաւիտենից ճըշեն.
Չոր մաճկալք և այգեգործք
Անկարացան առ ի կթել յերկնաթոխ ը քարունակէդ...

Վարդան Անեցին, ըստ երևույթին, մեծապես օգտվել է նաև մեր հին բա-
նահյուսության նյութից ու արվեստից: Կան առանձին տեղեր, որոնք մեզ ուղ-
ղակի առաջնորդում են հայկական հեթանոսական բանահյուսության բնագա-
վառը: Արժվի գովքին նվիրված տողերի մեջ, օրինակ, կարծես հանդիպում ենք
Վահագնի ծնունդի մի այլ տարբերակին: Եթե վերջինումս կարդում ենք.

Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր...
Եւ ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ...
Եւ աշկունքն էին արեգակունք...

սպա Վարդան Անեցու մոտ հանդիպում ենք այսպիսի տողերի.

Եւ բոց փորձանաց՝
Վառնալ ի մէջ եղեգանն և ականցն.
Եւ ախտիւ ծերացելոյ անծերանալի հոգւոյն՝
Մանուկ նորոգեալ
Եւ թեաւ արեգականն սլացեալ ի վեր...

Ինչպես հայտնի է, Յուլի հեթանոսական պաշտամունքը ոչ միայն ուժի և
աշխատանքի, այլև սիրո և բեղմնավորության երևույթների պաշտամունքն էր:
Այդ էր պատճառը, որ Արա Գեղեցիկը նաև Եզի կերպարանքով էր պատկեր-
վում: Վարդան Անեցին, դիմելով հեթանոսական պատկերացումների օգտա-
գործմանը և լինելով քրիստոնյա վարդապետ, հմտորեն վերարտադրել է նաև
սիրո գաղափարը՝ իր ժամանակի պահանջներին հարմարեցնելով: Այդ է վկա-
յում «Երեսաւրդ շորիւք...» տողերով սկսվող հատվածը:

Եվ եթե մենք այսօր պատմական Հայաստանի ընդհանուր տարածքի վրա
հանդիպում ենք մարդակերպ, առյուծակերպ, կղակերպ, արծվակերպ աստվա-
ծությունների հնագույն հուշարձանների և շգիտենք, թե ինչպես են դիմել նր-
բանց մեր նախնիները՝ որպես հավատացյալներ, սպա Վարդան Անեցու ներ-
քողը մեծապես օգնում է մոտավոր գաղափար կազմելու:

Վարդան Անեցու ներբողի կապակցությամբ ուշադրություն պիտի դարձնել նաև Եզեկիել մարգարեի տեսիլքի ամբողջության վրա: Այդտեղ մարգարեական տեսիլքի բուն նպատակը ոչ թե աստվածային կառքի նկարագրություն ու գովքն է, այլ այդ կառքին բազմաժամատու զայրույթն ու վրեժխնդիր խոսքը՝ իսրայելացիների հասցեին, որոնք մեղանշել էին իր դեմ: Դարձի և զղջման պահանջով է աստված երևացել Եզեկիելին, որպեսզի նրա միջոցով իրեն վշտացնողները և գերության մատնվածները փրկվեին մոլորությունից և բնաջնջումից:

Մեր բանաստեղծին հարցի այս կողմը չի հետաքրքրել. նա լուրջ վերարտադրել է աստվածային կառքի հզորությունը: Եվ դա արել է ավելի հանգամանորեն, քան է Աստվածաշնչում: Նա կարծես վար է իջեցրել այդ կառքը երկիր և քանդակել նրա էակներին՝ ամենայն մանրամասնությամբ ու վիթխարի ծավալներով: Այդ կենդանիների այդպիսի խոշոր ու մանրամասն վերարտադրությունն ինքնին նրան տարել է գեպի իր ժամանակի բնապաշտական ու իրապաշտական կոթողայնությունը, իսկ նրա երկը դարձրել բացառիկ միավոր:

Վարդան Անեցին հմտորեն տիրապետել է կուռ ու նպատակասլաց, ազդու և արվեստափայլ ոճի, բառապաշարի, պատկեր-համեմատությունների, մտածողության, շափի ղգացումի: Նա կարծես չի զգում, այլ վրձնում է խոշոր կտավի վրա ամենահյուսթեղ գույներով, հատու հարվածներով, երկնելով պաշտելի և ազդու, սիրելի և սաստող աստվածապատկերներ: Ահա Առյուծը՝ իր ահռելի ուժով, խիստ հայացքով, բայց և արդարասեր գատողությամբ.

Նկարեալ անուն և ահաւոր գէմ,
Յանձնապատան և զարհուրելի բարբառ,
Հնազանդելոյ գումարիցն՝ սանձը լուսթեանդ...
Հեղնողացն զբէն՝ անպատկառ զատավճիռ...
Սրտից ոստիկան և քննող երիկամաց,
Որ զանարատովքն զանց առնուս
Եւ ոչ երեխս սարսելի գիմաւք և մահարար ճիրանով...

Նրա պատկերավոր մտածողությունն ու երևակայությունը կարծես շափ ու սահման չեն ճանաչում՝ ձգտելով համապատասխանել արարիչ էակների գործունեության համատիեզերական բնգրկումներին: Վարդան Անեցին զարմացնում է իր գիպուկ բնութագրումներով, սպառիչ պատկերներով և երկրային ու երկնային արժեքների խոստուն գուգազրումներով:

Վարդան Անեցու քնարին հատուկ է խորունկ ու վճիտ խոհականությունը: Նա խոսում է ոչ միայն երևույթների արտաքին գեղեցկության և հմայքի, այլև նրանց ներքին շարժիչ ուժերի և օրինաչափությունների մասին՝ ցուցաբերելով փիլիսոփայուղ մտածողություն և միաժամանակ բանաստեղծական բնկալում: Այս առումով առնձնապես ուշադրավ է, օրինակ, Առյուծի աստվածային ամենազոր կարողությունը ցույց տվող հետևյալ բնութագիրը.

Ի յղութիւն ամլոյն՝ սաղմն սուրբ,
Եւ ի ծնունդն՝ վկայեալ կնիք և դրոշմ անարատ,
Ի յակաւս գերեզմանին՝ հատ ցորենոյ...

Այդ նա է, որ ամուլներին հղիություն է սարգևում, ծնվածներին՝ անարատ կնունք, իսկ մահվան՝ գերեզմանի «ակոսը» ժխտում հավերժական կյանքի

խորհրդանիշը հանդիսացող ցորենի հատիկով: Վարդան Անեցին ավելի վաղ, քան որևէ մեկը, մեր քնարերգության մեջ հիմնավորել է խոհականության տարրը՝ նրան զնելով ամուր ու կենսահաստատ հիմքերի վրա: Այս առումով Հովհաննես Սարկավազը նրա գործի մեծ շարունակողը եղավ:

Մեր բանաստեղծին հատուկ է նաև ներքին երաժշտության այն աննկատելի, բայց ամուր շաղախի դեր կատարող զգացումը, որով նրա երկը ծայրից-ծայր դարձել է մի ձուլլ ամբողջություն: Նա դրան հասել է ինչպես ստեղծագործական ներքին տարրերի, այնպես էլ բանաստեղծական ձևերի մի շարք պարագաների օգտագործմամբ: Վերջիններից են, օրինակ, ներքողի ստորաբաժանումներն՝ իրենց ենթախորագրերով, ծայրակապային տառասահմանումներով, կատարած տնատումները, ապա ամեն տան ներքին կառուցվածքը՝ այն հաշվով, որ նրանցից չուրաքանչյուրն ունենա հակիրճ ու ավարտուն դրվատանք, պատշաճ աղերսանք և համանման ավարտ՝ «միշտ և չարածամ» բառերով:

Որքան էլ ընդարձակ է նրա ներքողը տվյալ թեման վերարտադրելու համար, դարձյալ այդտեղ գծվար է նկատել որևէ կրկնություն, երկրորդական շնդում: Թվում է, թե նա վարպետ արձանագործի նման կերտում է իր կենդանիների պատկերները վիթխարի շափերով, բայց բոլոր իրական ու պայմանական անհրաժեշտ մանրամասներով, առանց որոնց նրանք կարող էին թերավարտության նշաններ ունենալ: Առանց թերացման, բայց և առանց ավելորդ գծերի ու բծերի:

Այդ ներքողն իր ամբողջությամբ մի կատարյալ կերտվածք է և մեր միջնադարյան քնարերգության հրաշալիքներից մեկը:

ՎԱՐԴԱՆ ԱՆԵՑԻ

ԱՆԵՑԻ ՎԱՐԴԱՆԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐԳԵԼ Ի ԿԱՌՍ...

(Վասն կառաց աստուածութեանն ներքոյ)

Ա. ԱՌ. ԿԱՌՔՆ*

- Ա.ա կառքդ աստուածութեանդ
Եւ ի լծակիցքդ քառադիմեանդ,
Ի կենդանախարուկեալքդ միշտ
Եւ ի վակասքդ արարածոց,
5 Ի մշտահոլով և յանկէզ անխւքդ յարարարդքդ,
Եւ ի կալքդ քնաւից երախայրեաց ոստահատին կենդանութեան.
Երկրպագեմ մշտածագ և շահաւէտ հովանոյդ ձերոյ՝
Տեղալ առ իս ղկաթդ կենդանարար,
Քուտուցանել յինէն զբոյս բանաւոր՝
10 Ի բարունակիդ արհնութիւն միշտ և յարածամ:

Նուրբ և անքնին էութեանն ընդունակք
Եւ հայելիք երկատեսակք՝ բազմարորբոք ճառագայթիցն.
Մշտաթափք և սքանչելալուր ձայնիք գետք յորդառատք
Զոր առ չերամս հրեղինացն վառիք ծով մշտածաւալ.
15 Ի չիմացուածս և յանգոյսն գոյանալք,
Լինիք բարձոց վեհին փառացն.—

Աղբյուրներ

- A = Ձեռ. № 7085, թերթ՝ 15ա—29բ:
B = Ձեռ. № 6617, թերթ՝ 210ա—220ա:
C = «Բազմավեպ», 1919, էջ 164—169:

Խորագիր

- A Վասն կառաց աստուածութեան... (եղծված):
B Վասն կառաց աստուածութեանն, թէ որպէս է միտս շորս:
C Վասն կառաց աստուածութեան ներքոյ:
* ABC շիք:

Բնագիր

- 2 BC քառադիմեանդ C եւ լծակիցքդ:
5 AB յանխւքդ յարարարթքդ:
6 AB ոստս հատին A կենդանութիւն B երախայրեաց: կենդանութեանն:
7 A շահաւէզ B շահավէտ C ձերոյդ:
8 C Եղեալ:
10 A յորհնութիւն B բարունակիդ C օրհնութիւնդ:
11 A Սուրբ C անքնին:
12 A բազմարորբոք:
13 A սքանչալուր:
14 C երամս:
15 A յանգոյսն:
17 A քառադէմ սա B քառադէմսս:

Զոր մաղթեմ առ քառադէմսդ,
Փառաւոր ներգործութեամբ և առ իս ձեանալ ձեր,
Զի եղայց բոլոր ի ձեռ սկզբնատպին միշտ և յարածամ:

- 20 Երազրնթացք և սրազարձք ի խոր և ի վեր,
Ստեղծագործող բանին՝ սուրբ լարք
Եւ ուռկանք-ոսկէտեսակք և բազմարարք,
Կալով բոլոր գոյիւքս ի ձեռին ինքնագոյին,
Որ ի վերայ ջուրցն միշտ շրջի
25 Եւ յերկանուն և յանձնունդ ի մեծ ծովէն
Հանէ մարմին և շունչ՝ ազգի-ազգի,
Եւ զքնարեալսն ի նոցանէ առնէ փառակից ձերում դասիդ.
Եւ անեղն ի մարմնի եղանիւր,
Զոր մարդոյ նմանութեամբ ի ձէնչ բարձեալ փառաւորութեամբ երկր-
պագի. —
- 30 Զոր կարդամս առ քառակերպսդ,
Վասն բարձրելոյդ ի ձէնչ սուրբ պատկերիդ,
Պահել յանձին իմում
Զտիպս տէրունի միշտ և յարածամ:
- 35 Յանկր բուրաստանին,
Որ ունի առ իւր զժառն կենդանի-զոսկէտազարթն
Եւ զպտուղն հոմազգի,
Զոր ի սերովբէիցն նուրբ պողոտայն ի մարբեցելոյն այլ ոչ պահի,
Եւ որք ի քառարուխ յիմաստս ձեր մկրտի,
Ի բարունակէն արագահասս պտղարբի՝ ժառանգ աստուծոյ հա:
40 Եւ Քրիստոսի ժառանգակից. —
Զոր և կենդանի և բանաւոր ոստովք
Մաղթեմ առ քառանունսդ,
Մուծանել զիս ի պարտէզդ աստուածային
Եւ յաղել ի յոստն իմ հոմազգի՝
45 Պտղարբերել զնա միշտ և յարածամ:

18 B ձեանեալ:

19 AB եղեայց B գրչից. «Օգնա՛ Աւետիս, Յիսո՛ւս»:

20 A Արազրնթացք:

23 C ձեան:

27 B զքնարեալսն C ի նոցանէ շիք:

29 C փառաւորութեան (ունի ծանօթ. «հաւանօրէն փառաւորութեամբն»):

31 C Լուսանցեում՝ «Լաւ եւ բարձրելոյդ» B պատկերի:

32 A «յանձին» բառից հետո (տող 32—69) շիք, քեր է բնկել (այդ մասը լրացել և տեղադրել ենք ձեռագրում մյուս օրինակների հիման վրա): C անձին:

36 C հոմազգի:

37 C սրորէիցն:

38 B յիմաստ:

43 B աստուածային:

45 B պտղարբերել:

Բ. ԱՌ ՄԱՐԴՆ*

- Խ բաղմաղէմ և ի սրբազան ստեղծուածդ
 Եւ չրնտանի իմոյ ձևի և բնութեան բանականիս
 Մա՛րդդ բաղմաթև,
 Որ ունիս առ ձեռինդ զկշիռ զորդոյ նոր սիովնի.
 50 Եւ զարութիւնդ և չիմաստութիւնդ՝ սրդոց Ազամայ և բոլոր բանակա-
 նացս.
- Եւ նախկին գաղափարդ,
 Եւ ի կնիքդ անփոփոխ,
 Ի ձուլարան դէմսդ,
 Եւ ի թագընկալ զլուխդ,
 55 Ի յանտարակուսելի հանձարդ.
 Յարդիւնաւոր և յանկարուտ բանականդ,
 Ի յաստուածարանդ և ի վարդապետդ չիմանալեաց,
 Փութա անձն իմ՝ հաղորդիլ ստուերի բանիցդ
 Եւ կենդանանալ ի խաւս՝ վասն էիդ.—
 60 Զոր և համբուրելով զգարշապարդ հրափայլ՝
 Բանաւորեա՛ առ լեզուս իմ միշտ և յարածամ:
- Վաղվազատես և փութալուր այր հրաշից էին,
 Զոր երկուցեալ համայն էակբս.
 Զի անձեն զտիպդ էառ,
 65 Արար զմարդն և մարդացաւ
 Եւ ի ձևի բումդ պաշտեցաւ,
 Աստուած և տէր ձևիդ քարողեցաւ.
 Միակ քո ձևդ ի տպաւորեալսն բաղմացաւ
 Եւ փառաց տեառն տաղանդ՝
 70 Ի յանաթ խեցեղինացն՝ զանձեցաւ.
 Գոլ կենդանի և մշտախաւս քնարաւորք
 Եւ փողահարք ապագայիցն և անձառիցն՝ յոյժ ազգարարք.—
 Զոր առ քեզ գոլով զմուտս ամենայն ձայնիցն
 Եւ զելս ընդ բնաւս,

* B Առ մարդակերպն բանս:

46 B և շիբ:

47 B չրնդանի: ձևիս C ձևոյս.

48 B Մա՛րդո:

51 B գաղափարս:

52 B կնիքս:

58 A Փութա՛ յանձն իմ B բանիցս C Փութա անձն իմ: ստորի:

60 B զգարշապարդս:

63 B յերկուացեալ:

64 B զտիպս:

66 B Եւ ի ձևի բում և ի ձևի բումդ:

68 B ձևս:

69 A «Եւ փառաց» բառերով վերսկսվում է 32-րդ տողից ընդհատված բնագիրք:

71 A քնարորք:

72 AB ազգարար B ապագայիցն C ծուծ (ունի ծանր. «քերես յոյժ») ազգարար:

- 75 Որովք երկրպագեմք և պաղատիմք առ շնչառուշ փողոզ բանաւոր,
 Զքնար բանիս իմոյ պահել կազմ և ձայնալի՝
 Խաւսել առ տէրունիսն միշտ և յարածամ:
- Առ հարսնարան փեսային՝ ոսկէտեսակ աշտանակ,
 Եւ առ շնորհարաշխութեանցն հանդէս՝ լապտեր անկարաւտ,
 80 Եւ տունկ ձիթենի մշտակացագոյն,
 Դահեկան վարձու,
 Եւ շահողաց քանքարացն՝ գանձ անթուելի,
 Թագաւորեցելոցն՝ թագադիր,
 Եւ վիճակաց քաղաքացն՝ կարապետ անմոլար,
 85 Աստուածացելոցն՝ կերպիւզ խոստովանող և աննախանձ երկրպագու,
 Եւ համբուրեալ աւծելոյ և քահանայի ձեռի՝ վիճակ ճշմարիտ,
 Եւ դպիր անձանձիր պատարագին,
 Վասն էին հաշտութեանն՝ բարեխաւս անդադար,
 Եւ կողահոս վտակին՝ պատկառելի վարագոյր.—
- 90 Զոր իբրև զտերունի տանուտէր, զնախատիպ իմ աղաշեմ,
 Աննել հազորդս շնորհաց միշտ և յարածամ:
- Բարունեացն և իմանալեացն դասուն
 Արուեսակ՝ փայլմամբ իմաստիւր.
 Եւ սարտուցելոյ սերովքէիցն գնդին և յուսացելոցն
 95 Դէ՛տ յուսալիր.
 Ի գազաթ կամարին եղելոցն և ապագայիցն՝ նշան հաւատալի
 Եւ մելան օսկի՝ առ գրչին,
 Զոր ձեռամբ էին ընդհանուրքս աշխարհագրին
 Պարտեաց մուրհակքն պատառին.
- 100 Եւ առ քարտէղ մարմին բանին՝
 Անուն նոր և սքանչելի՝ փառաւք անսուտ դաշամքն որդեգրին.—
 Զոր հանուր հարազատիւր

75 A շնչառու զփողոզ C ահաւոր, բանաւոր:

76 AC ձայնելի:

77 B Շարունակուրյուն գրչից. «Թրիստոս աստուած, ողորմեա՛ Բարաքին»:

79 A հանգս:

80 A ձիթենի C Լուսանցքում՝ «Եւ կամ մշտակաց այգոյն»:

84 C վիճակացն կարապետ: քաղաքացն շիւ:

85 A Աստուածածելոցն կարապետ C խոստովանող:

86 A Եւ համբուրու B «համբուրու»-ը ուղղ. «համբուրեալ»: քահանայի C քահանայական:

88 AB և բարեխաւս B անդատար:

89 A Եւ կողահոս վրտակն C պատկառելին:

90 A աղաշ:

92 B Ի վեայ մեզ (որպես Լեւրախորագիր), Բարունեացն և իմանալացն:

94 A սրտուցելոյ:

95 C յուսարեր:

96 B ապագայիցն:

99 A մուրհակն:

101 A գրոշմամքն վիս. դաշամքն:

102 A հարազատօք:

Կարդամք առ հարազատ ձեզ մեր՝
Մնալ անջնջելի ի կենդանագրին միշտ և յարժամ:

- 105 Գատաստանի էին՝ վկայ ճշմարիտ,
Եւ դատապարտելոյ գնդին՝ հատանող պէն երկասայրի.
Ճգանց ճգնաւորացն՝ ասպարեզ հանդիսի
Եւ քաջապէս մրցողացն՝ պսակ սակէհուս.
Անկիրթ մրցողացն՝ վարդապետ վարժասէր
- 110 Եւ յապաշխարհութիւն տկարացն՝
Ջատագով յուսոյ և բարեխաւս անպատկաս.
Ի հաշտութիւն՝ հար գիրկ լայնատարած,
Եւ յողջոյն կարաւտելոցս՝ համբոյր սրբութեան.
Ի հաւատոյս մատանին՝ անջնջելի դրոշմ,
- 115 Մշտապէն պարարակին արեանն՝ լիճ համատար.—
Ջոր բնաւ մկրտելով աղաչեմք զսեռ ձևիդ իմոյ՝
Ի համբոյր սիրոյդ պահել զիս միշտ և յարժամ:
- Անմարմին զուարթուն և անզաղար երգեցիկ սիրեցելոյն,
Իմաստունս իմանալեացն,
- 120 Բերկրական բարբառ և աւետարեր տաւիդ,
Ի լեզուս պարուց աստեղացն ազգեցութեանն՝ դրոշց,
Եւ զարթուցման ձայն՝ յաղեալ ի նուրբ շունչս հողմոց.
Բանական ծով և պատրաստական նաւ՝ զոհար բեռամբբ:
Եւ նաւահանգիստ ամենառատ.
- 125 Խաւսուն բուրաստան
Եւ ծաղիկ անթառամ՝
Ծածկեալ ի ծոց դշխուհուոյ մար սիովնի.
Հրաշարեր և կաթնաբուխ բանին՝ ստինք՝
Ի շրթունս աշակերտեցելոց երկնաւոր մատենագրին.—

103 AB հայրազատ B ձեռ C մեր շիԲ:

104 A կենդագրին B անջնջելի C ի շիԲ:

106 C սուր երկասայրի:

107 A ճգնաւորացն:

108 B քաջապէս:

113 B համբուր:

114 A մտանին:

115 A լի ճշմարիտ BC լի համարտար: Լուսանցրով՝ «լին կամ ի լին համատար»: Այս բոլոր՝ ձեռքից նիշտ կարող է լինել «լիճ համատար»-ը՝ նախ՝ համապատասխանում է մտին, ապա «լիճ համարտար»-ն անհասկանալի է, իսկ «լի ճշմարիտ»-ն անկապ: Բացի այդ, «Լուսատու» բառով սկսվող (նկատգա) տան մեջ «լիճ համատար»-ը կրկնված է որպես «համատարած լիճ»:

116 BC իմ:

117 B գրչից. «Մեղաւորիս ողորմեա՛, տէ՛ր»:

118 A երգեցիկ B երգեցիբ:

119 C ի մատունս. լուսանցում՝ «իմ մատունս»:

121 A պրս վիս. պարուց:

122 A զարթուցումն B զարդուցման:

123 A բռամբբ:

127 A դշխուհուոյ B դշխուհու:

130 Զոր բանիդ աշակերտովքդ աղաչեմք զտիպ հարազատիդ,
Զի շամբեսցես առ իս զկաթնդ բանական միշտ և յարածամ:

Գ. Ի ԿԵՐՊ ԱՌԻԻՄՈՅՆ ԵՒ Ի ՆԱԽԱԳԱՂԱՓԱՐ ԲԱՐՈՒՅ ՆՈՐԻՆ Ի ՏԷՐ ՄԵՐ
ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ: ՎԱՐԳԱՆ ՎԱՐԳԱՆԱՆՑ*

Նկարեալ անուն և ահաւոր դէմ,
Յանձնապատան և զարհուրելի բարբառ,
Հնազանդելոյ գումարիցն՝ սանձք լուսեանց,
135 Եւ փախուցելոց ապստամբիցն՝ հնարաւոր դարանակալ.
Քինահատոյց և վրէժխնդիր բարբ.

Հեզնողացն դքէն՝ անպատկառ դատալճիւ.
Անախտ խորհուրդ և կենցաղ առանձնասէր, բաղմահնար,

140 Եւ շառաւիղ անքննելի՝ զքեզ քննողաց,

Անքուն ակն և զուարթուն աննընչելի,

Սրտից ստտիկան և քննող երիկամաց,

Որ զանարատովքն զանց առնուա

Եւ ոչ երևիս սարսելի դիմար և մահարար ճիրանով. —

145 Զոր և զգուելի և զողորասէր զբարսդ աղաչեմ,

Լինել ինձ ախոյեան առ թշնամիսն իմ միշտ և յարածամ:

Առ բաղուցդ աշակողմեան,

Որ ունի առ իւր զվճիւ Եթնակնքեան՝ առ ինքնաճառ նամակդ

Եւ ի խոստման գալոյ բարբառք արբայիդ,

150 Առ բացումն երկնիցդ

Եւ յիս սպիտակ կառավարիդ,

130 AB հայրազատիդ C աշակերտելովքդ:

Մանր. Այս հատվածը Ալիշանի հրատարակության մեջ (այդտեղից էլ «Հայ էջեր»-ում) կրում է «Ի շունչ մարդոյն» խորագիրը: Մակայն Ալիշանի օգտագործած ձեռագրից Բ. Սարգիսյանի կատարած տպագրության մեջ որևէ խորագիր չկա: Նկատելի է, որ Մարդուն նվիրված տները զուրկ են ենթախորագրերից, մինչդեռ մյուսներն ունեն: Քերես այս է, որ նկատի առնելով, Ալիշանը սույն տունը դրել է «Ի շունչ մարդոյն» ենթախորագրի տակ:

* Ա Առիւծուն: Վարդանեց Ե Վարդանաց Ը Յառիւծն (այսբան):

134 Ե սանձք:

135 փախուցելոցն: դարանակալ:

136 A Ի նախահատոյց (Ե՛րարանակալ քինահատոյց)՝-ը դարձել է «Երարանակալը ի նախահատոյց»:

137 A դատալճառ:

139 A առանձնատր:

140 A անքննելի:

141 AB ական: աննչելի:

142 A Որ սրտից: քնող:

143 BC առնես:

144 A որսալի փխ. սարսելի:

145 A զողորատր Ե զբրգուելի:

146 Ե յախոյեան:

147 A աշակողման Ե յաշակողման:

148 C Եթնակնքեան:

149 A խոստման գալոյ Ը խոսդ մանգալոյ (ունի ծանր. «խոստման գալոյ»): բարբառոյ Ե յարբալիդ:

151 A կառավարդ:

- Խոցով նետի մահուն մահարարիդ
 Եւ մահացելոյս կենդանատուիդ,
 Երկրպագեմ իշխանաց իշխողիդ
 155 Եւ թագաւորադէմ սուրբ ձևիդ,
 Զի զխլայ վերբստի և զթագ ճշմարիտ համազգիս
 Պահեսցես յանձին իմում՝
 Ահաւոր և պատկառելիսն իմ միշտ և յարածամ:

ա. Ի թևս սուրբ՝

- Վրան՝ լայնատարած թևաբդ
 160 Եւ խորան՝ ի վերայ անախտածին կորեանցն առիծուն.
 Թևք ցաւալից և լուսալիր՝
 Յանեալ ի կտակս իմանալեացն,
 Ի հաւատ զանբննելի-ծագումն բազմերանցն.
 Եւ երկնագոյն տեսակ թևոցդ-զանախտածինսն երկնաթռիշտ առնէ.
 165 Եւ ի թևէ քո մշտաշարժ
 Քաղցրասիդ շնչոյն իջեալ շահավառէր,
 Եւ զարմանաւոր տնարինեալսն
 Քառանկիւն ի մեր բնութիւնս
 Թռեալ թևաբ քառադիմիդ
 170 Եւ զուարճացաւ ի վերայ թևոց հողմիդ.
 Եւ, որպէս զանզոն անզուգական,
 Նստաւ ի կայանն իւր բնական,
 Յիւր ծանաթ երամբն անդ խոյանան.—
 Զոր հայցեմ առ թագաւորական սուրբ ձևդ,
 175 Ունել զիս ի ներքոյ հովանոյդ միշտ և յարածամ:

153 A կենդանագտուդ

154 A Եւ երկրկրպագեմ: իշխողդ:

156 A զի զխլայվերբստի B զի զխլայվերբստի C Զի զխլայ վերբստի և շի՛:

157 B յանձնին:

158 A պատկառեալսն:

* A Ի թևն սուրբ:

159 A Թևրան փխ. Վրան:

160 A անախտածին:

161 A ցողելոց: լուսալիր (լուսատ՛ր):

163 A ի հաւատալ: բազմերանքն:

164 B թևոցս C և առնէ:

165 C ի թէթև:

166 A քաղցրոց: շահավառէր:

167 A տնարեալսն:

168 A քառանկիւնի B քառանգիւն C բնութիւնն:

171 AB զանկոն:

172 B կայեանն C կայան AC բանական:

175 AB հովանոյդ B պահեսցես միշտ C պահեսցիս միշտ:

բ. Ի յերեսն սուրբ

- Անքննելի դիմացն՝ անճառելի կերպ,
 Եւ անհասանելի էութեանն՝ նկարագրեալ պատկեր.
 Ի քառակուսէ բնաւիցս եղելոցս արհնութեանցն՝ քառողէմ ընկալուչ
 Եւ ի դաստիարակութիւն եղելոցս՝ քառապատկեր մատակարար.
 180 Ի մեռեալսն ախտիւ՝ անախտ շնչովդ յարութիւն,
 Եւ անծնունդ մար որդոցն՝ անախտածին ծնաւդ.
 Եւ որսասէր կորեանցն առիւծուց ի մի անձինդ՝ երեսք շորէքկուսի
 Եւ բերանք արդարադատք,
 Եւ արէնք միիշխան արարչութեանցն փութալճիւռ,
 185 Եւ հրաթափ լեզու՝ յապստամբիցն,
 Եւ առ հնազանդսն՝ շրթունք-լի կաթուածով մեղուի.—
 Զոր և զերկիւղալի զղէմսդ աղաչեմ՝
 Տեղալ առ իս զմանանայդ երկնային միշտ և յարածամ:

գ. Ի ձեռսն սուրբ*

- Րարուն իմանալի մերենայիցն ձեռքդ շորս,
 190 Որ ունի զվէմն անկեան
 Եւ զհամատարած լարն վիճակի,
 Որով շարժէ զճախարակ բրտի
 Եւ մատամբքն ոսկի յարինէ զպարս աստեղացն,
 Որով հիւսէ զծիրանին և զերկնագոյնն՝
 195 Վասն անխախուտ և խաւսուն խորանին սկզբնատպին
 Եւ անփոփոխ արինադրին,
 Որ և շարժէ զտապանակ ինքնաշարժին,
 Յորով ձեռինն բնաւ էակքս ի կախ պահին,
 Կապեալքն լուծանին,
 200 Եւ գառանցն հատքն մակաղին՝
 Ի մէջարէի՝ առ լերամբքն,

176 BC և անճառելի:

179 C ի շի՛:

180 C ախտիւ շի՛:

181 A անախտածին B որդոցն:

182 A որսարար կրեանցն: երեսք:

184 A մի՛ իշխան: փութալճիւռ:

185 A հրաթափ: ապստամբացն:

186 A շրթունքն:

187 B զերկեղալի:

188 A յերկնային B երկնային:

* A Ի ձեռն սուրբ:

189 A հիանալի B մերենայիցն:

190 B անզան C անազան:

191 A լերին փխ. լարն:

193 A յոսկի:

195 A անախտախտ: խորան:

197 A ինքնաշարժն:

201 B լերամբքն:

- Յորում քարկոծին զլացեալքն.—
 Զոր և մաղթեմ զենմամբ գառանցդ,
 Զի առ շինուած սրբոյ խորանիդ
 205 Պահեսցես զիս միշտ և յարածամ:

դ. Ի յոսան սուրբ*

- Դու քաւարան ամենեցուն
 եւ անկայարան զարշապար հսկայ սուրհանդակի՝
 Յոգիս և յերամս զաւրու բոցեղինացն,
 եւ մուտք՝ առ դուռն.
 210 Ի շաւիղս աստեղացն՝ զեղեցիկ ճեմասէր
 եւ առ նշույս արեգականն՝ ճաճանչ թափանցիկ,
 Ի ջուրս ծովու՝ անհետազատելի լողակ,
 եւ ի կարթելն զվիշապն՝ հմուտ սրսորդ և մանուկ խաղասէր.
 Ի յդուրթին ամլոյն՝ սա՛ղմն սուրբ,
 215 եւ ի ծնունդն՝ վկայեալ կնիք և զրոշմ անարատ,
 Ի յակաւս գերեզմանին՝ հա՛տ ցորենոյ.
 եւ ի բերումն արդեանցն
 եւ առ մուտսն՝ ի վերնատունն և յիմանալիսն
 Անկարատ բանալեաց.—
 220 Զոր և զգարշապար զերկնակոխ սուրբ արքայիդ համբուրեմ.
 Պահել զիս ի սրահ սրբութեանդ միշտ և յարածամ:

Գ. ԱՌ ԵԶՆ ՍՈՒՐԲ ԵՒ Ի ԿՆԻՔ ՆՄԻՆ Ի ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ ՏԷՐՆ**

- Առ զործունեայ երկնաւոր հովաթին
 եւ ի շարս քերովբէիցն լծոյն
 եւ ի յամուլդ բնաիր.
 225 Առ բարդութիւն արայի և հասկին՝

202 A զլցեալքն:

203 A զենմամբ: AC գառանցս:

204 A խորանդ:

* AB յտան:

206 A Աւուրն փխ. Դու քաւարան B ամենեցուն

207 A անկայրն:

208 A բացողանացն:

209 B անդուռն:

210 A ճեմաւոր:

211 B ճաճանց:

213 A կրթելն:

214 B յդուրթինն:

216 C ի յակոս շի՛ւ A ցորենոյ B ցորինոյ:

219 B բանալաց:

220 A զորինակի փխ. զերկնակոխ B արքայիդ:

* A Քրիստոս տէրն շի՛ւ:

223 A քրովբէիցն լծան:

224 A յամուլտ B յամուլտ բնդիր:

225 AB բարթութիւն C որայի:

- Ի ցնծարեր որոճդ,
 Եւ ի յիշումն կենաց հացին՝
 Ի հաշտարար զուարակդ,
 Ի շարժումն սայլի աստեղացն՝ ի յառաջընթաց եզնդ,
 230 Եւ առ կատարումն տարւոյն՝ յուսուցանող երկրավաստակդ,
 Ի վերայ կոհակաց ծովուն՝ ի յակաւսապատառ ձեզ,
 Եւ յուսկանաւ ժողովելոցն ի յամբարանդ՝ բարեբարձ,
 Ի բուրաստանս ծաղկոցաց՝ ի շնչալի արածողդ,
 Եւ առ նազելի, լոռիթինդ խոկասէր,
 235 Եւ յիմանալի որոճողդ երկրպագեմ,
 Զի բարձցես զլուծ իմոյ հարկին միշտ և յարածամ:

ա. Ի յեղջիւրն սուրբ*

- Պանծալի և լի շափեղակապ և մարգարտայաւդ եղջիւր կամարածե,
 Որ ունիս զաղբիւր աւժման եղոյն,
 Յորմէ աւժան ոչ միայն աւժեալքն ի Մելքիսեղէկէ և որք յապա,
 240 Այլ և աստուած և տէրն քաղաքացն և Դաւթի.
 Պարարտութեան ձիթովն
 Եւ թափեալ անուամբ եղովն
 Գլուխն աւժաւ միեղջիւրուն հզար և հորթու եղինն,
 Որ վաղէ ի վերայ լերանց Բեզելայ
 245 Եւ աւժէ զիմանալեացն զպէտսն
 Եւ հասանէ մինչև ի խորինս
 Ամենայն անուանակոչութեամբ կաթուած պարարտութեան պարարա-
 կիդ.—
 Զոր և զպաշտելիդ ազաշեմ՝

227 C յիշումն:

229 ABC ալլ ի (C Ուղղված՝ սայլի):

230 A յուսուցնուլ (Այս ձեռագրի օրինակն սկզբից մինչև «յուսուցն» կիսաբառը, վերանորոգման պատճառով, պատկանում է 17-րդ դարի գրչության, իսկ այդ բառի «ող» տողադարձված մասնիկից սկսած մինչև վերջ՝ գրչությունը պատկանում է 13-րդ դարին): B տարոյն՝ յուսացուցանուլ:

232 C յուսկանոյ:

233 AB ծաղկոցած:

234 C իսկ խոկասէր:

236 B զլոյծ AC յարկին (C Ունի ծանօթ. «ուղղ. հարկին»):

* B Ի յեղջիւրն սուրբ այս վայր:

237 AB Պանծալի A շափեղակապ: մարգարտայաւդ B մարգրտահօտ: C մարգարտահօտ (Ունի ծանօթ. «մարգարտայաւդ») AB եղջեր:

238 C իւղոյն:

239 C յարմէ:

240 C (ալլ):

241 A պարարտութիւն B պարարտութիւնն C և շիւ:

242 C իւղովն:

243 C միեղջիւրուն:

244 C Բեթելայ:

247 C և կաթուած պարարակիդ մ պարարտութեան:

248 C պաշտելիդ:

- 250 Զճարսդդ յանտոշորելի յաւժման քո
Պահեա՛ դիս միշտ և յարածամ:

բ. Ի յերեսն սուրբ

- Նրասաւքդ շորիւքդ և հողմաբեր վարշամակաւքդ
Զբաւղ դասեր նոր սիովնի՛ փութասլատառ և բոցակէղ ցուցեր,
Եւ դեղեալ զծածկոյթ խաւարն և զմրրիկն բոլորեալ ի մետաղս
սանձեցեր,
Եւ զտիպ քո ցանկական և տերունական նմանութեանն յերես հարսինն
յաւղեցեր,
- 255 Գոլ խանդակաթ ի սէր և ի խնդիր անախտ փեսային,
Զոր ի կաթուածէ քո պատկերիցդ ցանկութեամբ շարժեալ
Բոլոր էակքս ի նմանիլ աննմանոյն,
Որպէս ոմանք, որ զտիպդ առին
Եւ յարակայ ընդ էակցիդ արհնարանին.—
- 260 Զոր և նոքաւ մաղթեմք առ պարարակդ սուրբ,
Զերես ձևիս իմոյ կալ ի համբոյր փեսայիդ միշտ և յարածամ:

գ. Ի շուճն սուրբ

- Տեսակաւ դիմացդ և հարաւաբեր շնչովքդ
Լինի փախուցեալ հիւսիսականն սիդ,
Որթք սաղարթազարդք և տունկք խնկաբերք
- 265 Ի բէն շնչաբերեալ անծախսապէս բուրին.
Զազք դարնանաբերք և ծիծունք վճիռնաձայնք
Ի ձայնէդ բզվճիռն առեալ, զգարունն յախտենից ճըշնն.
Զոր մաճկալք և այգեգործք
Անկարացան առ ի կթել յերկնաթոիչ բարունակէդ,
- 270 Որ երեր պտուղ զպարս աստեղացն և զգունդս հրեշտակացն.
Զոր լծով քո սքանչելի և լծակցովդ զարմանալի

249 C անտոշորելի:

251 A շորիւքս:

254 AC և շի՛ C նմանութեան:

255 A փեսային B խանդաղակաթ:

256 AB ցանկութեամբ:

257 A բոլորեակքս: C պատկերիդ: C Ի նմանել B աննմանուն:

258 AB զտիպս:

259 AB յէակցիդ C էակիցդ:

261 AB փեսայիդ B համբուր:

263 C հիւսիսականն:

264 A խնկաբերք B սաղարթազարդք:

265 AC շնչաբերեալ:

266 A ծազք B ծազ C վճիռնաձայնք:

267 A ճիշ են B բզգարունն C ձայնելի վճիռն:

269 AB կթեալ:

270 AC պրտուղ:

271 AC ծով A լծակցով:

- Առ դուր հնձանն ժողովին
 Եւ ճմլին՝ ի ծոց մեծի արքային.—
 Զոր և համբուրելով իմ՝ զցանկալի դէմսդ սրբոյ եղինդ,
 275 Զգարնանաբեր և զկենդանարար շունչդ
 Պահել առ իս աղաչեմ միշտ և յարածամ:

դ. Ի ձեռն սուրբ՝

- Ի ծրարասէր ձեռնդ տաշխից՝ առ հանգրէճս հարսինն զարդու
 Եւ ի ջահավառ մատունսդ՝ անձանձրոյթ տալոյն ի լոյս,
 Ի սեղանամեծար բազուկդ՝ հիւրասիրին Աբրահամու և յորդոց նորա.
 280 Ի մատունսդ եփփաթածայն,
 Առ գիրկդ զգուասէր առեալ մանկանն՝ ի մէջ ասենին,
 Եւ ի սպեղանապատ թաթդ կիսամահին,
 Եւ ի քիլդ և յափդ երկաթիւ և ծովաշափին,
 Եւ առ թիղդ հանուր էակացս քանակագիտիդ,
 285 Առ բազուկդ մշտատարած հանգոյն երկնից,
 Եւ բոլոր էակացս պատարագացն նուիրողիդ երկրպագեմ,
 Զի նուիրեսցես զիս տեառնդ միշտ և յարածամ:

ե. Առ ի յոտսն սուրբ կնդակին

- Եղեալ խարխուս իմանալոյ խորանին ի վերայ պատուանդանին ոտիցդ,
 Ուստի ցելեալ լոյսն՝ լնու զծիրս աստեղացն
 290 Եւ հանճարագէտս առնէ էին և նորածին արքածնին.
 Զոր ի բերեալ զկենաց փայտն և զնաւաստին
 Զգլուխն մահարերին կնդակահերձ ջախէր

272 AB դուր:

373 AB արքային:

275 B Զգարնանաբեր:

276 ABC աղաչեմ շիբ: Այդ բառի պակասը նկատել է նաև Բ. Սարգիսյանը:

* B ետրագրին կից, գրչից. «Տէ՛ր, թո՛ղ զմեզս իմ»:

277 C հարսին:

278 C Չնայած ձեռագրում եղել է «ի լոյս», բայց տպելիս ուղղել են «ի լոյս», ցանկա-
 նալով բխեցնել սաղմոսներից մեկի համապատասխան տեղից, որը սակայն նորահայտ ձեռագրե-
 րի հիման վրա հերքվում է:

279 B հուրասիրին: յորդոց C որդոց:

281 A գիրկա C աջ]տենին:

282 AB թաթա:

283 AB Եւ շիբ: քիլտ:

284 A թիղտ:

285 A միշտատարած:

286 ABC նուիրողիտ:

287 A և շիբ:

288 A պատուանդանի AB ոտիցա B պատու ընտանի փխ. պատուանդանի:

289 C զնա (զքնաւ) փխ. լնու:

291 C բերել:

- Ու նուիրէր հողեղինացն.
 Զողջակէլզքն անդենելի՛ հաղորդեալ.
 Զենմամբ եղինդ կճղակաւորս արար,
 295 Ասեալ դերինչն լծընկաց,
 լծեալ ի լուծն քաղցրագոյն
 եւ բնոամբ փորրագոյն երկնավաստակս արար. —
 Զոր և ճաշակելի սուրբդ ազաշեմ,
 Պահել զիս պատարագելի
 300 Անձամբ ի լուծ սիրոյ Յիսուսի՛ միշտ և յարածամ:

Ե. ԱՌ ԱՐՄԻԻՆ ՍՈՒՐԲ ԵՒ Ի ՀՈԳԻ*

- Բարուն նոր,
 եւ անշարժ խորանաշինին
 եւ աննիւթ թելաց ոսկոյն և արծաթայն
 Մտաւոր և փոյթ թելամատոյց.
 305 եւ բոց փորձանաց՝
 Վառեալ ի մէջ եղեղանն և ախանցն.
 եւ ախտիւ ծերացելոյ անծերանալի հոգւոյն՝
 Մանուկ նորոգեալ.
 եւ թևաք արեղականն սլացեալ ի վեր
 310 եւ սովացելոց ձազուցն աղաղակին ի տէր
 եւ ի մարմինն՝ սուրբ ժողովարար՝ սլարու արծուեացն.
 եւ ձաշն ցաւդարեր, ծանաթ և լուսալիր՝
 նկատեալ ի բարձունս զարթուցեալ ննչեցելովք. —
 Զոր և մաղթանաւք համբուրեմ զիմաստութիւնդ արագաթոխ,
 315 Զարթուցանել ի տառապանաց գրոյ զանձն իմ,
 վերանալ և կալ առ քեզ միշտ և յարածամ:

ա. Առ բևան սուրբ**

Գործնականի և անտանելի հողմոյ էին կրողիդ,
 Շնչակապ և բոցաչաւդ գործնականացն վեհիցն ի վերալ կացողիդ.

293 C նուիրեր C անգենելի՛ հաղորդեալու:

294 B զգենմամբ:

295 A լծընկաց C լծընկեց:

296 B լծալ:

297 A բնոամբ:

* AB լԱրծիւն:

305 C փրձանաց (ունի ծանօթ. «Ուղղելի է փրկանաց կամ փորձանաց»):

307 B հողոյն:

310 BC աղաղակէին:

314 C մաղթեմ:

315 AB գիոյ:

** A Խորագիր շիւ BC Վասն ամոռոյն (սակայն, ինչպես տեսնում ենք, խոսքը արտի մասին չէ և չէր էլ կարող լինել, այլ քեի մասին է՝ «զպատուելի բևա սուրբ ազաշեմ»: Ալիշանը ևս նկատել է դա և նշել. «Ի թևան Արծուոյն»):

318 B կացողիա:

- Ի թոխս պաշտանասէր աստեղացն՝ կէտ լուսաբաշխ
 320 Եւ շունչ՝ պաշտելոցն ազգեցութեամբն.
 Ի տարակոյսքն դալոցն հողմոցն՝ յայտնութիւն--սաստիկ հնչմամբ
 Եւ վառեալդ առ ի սիրտս անկիղելի նամակաց.
 Եւ ի ծփանս ծովու՝ թռչուն աւետարեր,
 Եւ նաւ կենդանի՝ բարձեալ միջնողամբ.
 325 Զոր աստղաճաճանչ և հարաւաղէտ թեաւբդ
 Գոլով միշտ ժողովարան.—
 Վասնորոյ զպատուելի զթեաղ սուրբ աղաչեմ՝
 Թուցեալ զիս ի խորացս
 Եւ յանապատդ սիրոյ ինձ դադարիլ միշտ և յարածամ:

բ. Առ շունչն սուրբ

- 330 Եսայիատես և մարգարէաղէտ հրաշիցն՝ վերացեալ հողմ
 Եւ ծովս՝ ազգարար.
 Եւ յանգոյճ ծնեցելոցն ի յընթացսն զիսաւոր և ամպեղէն թեաւբդ՝
 Ստինք բաղմալեզու յամենայն զիմաց.
 Եւ առ հանդերձեալ գոյութիւնսն՝
 335 Անախտ սերմն և ձու աննիթ.
 Բիրաւոր անուամբբ պարուրեալք ի ներքոյ ստեղծասէր թեիդ,
 Որպէս յանթարթելի և յանքուն բբացդ խորու.
 Եւ մահու արձանքն կապարեալ
 Ծնան ի յարտեանունսդ լուսոյդ.—
 340 Զոր և պաշտելի դերկնասէրդ աղաչեմ,
 Զիս ծնանիլ ի յոյս կենդանի,
 Փառաւորիլ ի բէն միշտ և յարածամ:

գ. Առ երեսն սուրբ

Լուսատու սքանչելապէս լերանցն՝ երեսքդ շորս
 Եւ ի հոլովս աստեղացն՝ յայելի կերպընկալ

322 A վառեալու: C սիրտ:

324 A եւ շիւ B ի շիւ C եւ շիւ] ծփանս:

325 A աստիաճաճանչ:

327 A թեաւ C և զպատուելի:

329 A յանապատ: յարածամ:

330 AB հրաշիցն:

332 AB ծնեցելոցն AB ամբեղէն թեաւբդ C թեաւբդ:

334 C բաղմալեզուք:

335 C ձու աննիթ շիւ:

336 AB թեիտ:

337 AB բբացտ:

339 A յարտեանունստ B յարտանունստ:

341 C ծնանել:

344 C ի շիւ:

- 345 Քարբառ՝ ի փողոցն և պատգամաձայն հողմոցն,
Շտեմարան անթերի,
Եւ համատարած լիճ ջրոց՝ լուսոցն շաղալից,
Եւ մշտակա թև, և հերբ սուրբ
Ի կիսագունդ և ի հողեղէն ի մահիճ տարրիս՝ ճաշակ,
350 Եւ որակ՝ ճեմասէր և ինքնազարթոյց.
Ի լրնծայս տասանորդաց էիդ ծխելի կնգրուկ և մշտակէզ մորենի.
Եւ նուէրբ ինքնամատոյց.—
Որով մաղթեմք առ դէմսդ նուիրագործ,
355 նուիրել զիս տեառն միշտ և յարածամ:

դ. Ի կռակացն սուրբ*

- 355 Ի ծիրս կռանաց շրթիդ շարեալ խաւսուն շափեղայ
Եւ հալուէ գոհար՝ հանեալ ի վիմաց,
Ձոր բնդելուզեալ զպսակն ի քարէ պատուականէ,
Յոր և աշար ևթն զբուրս պսակէ առեալ,
Ձոր ակն աննիթ իմաստիք զարդարեաց զհրեշտակսն
360 Եւ զգարշապար երևելեացս մտաց՝
Կացոյց առ վէմդ երկնաթռիչս.
Եւ զորս ի խաղս գետոյդ,
Որ ի վիմէդ զարբեալսն և զլուացեալսն հանգուցանէ
Ձաղախառն երամար՝ ի յոստս ոսկեսազարթս.—
365 Ձոր և անձանձիր կալով թևարդ երկնատարած
Ի շրթանցդ շնչարեբեալ
Եւ զիս թոուցես առ վէմդ սուրբ միշտ և յարածամ:

ե. Առ մագիլս սրբոյ Արծուոյն**

- Վայենից բնաւից անխղելի կապ կախման,
Մագիլ և կնիք լուսապայծառ
370 Եւ նուէրս պաշտելի անձանձիր.
Հրեշտակացն՝ նախաշաւիղ աւղապատառ,
Ի քալլս գնացիցն աստեղացն իմաստիցն՝

347 B լիչ:

348 B թև:

349 B Եւ կիսագունդ:

* B Ի կռակացն սուրբ C Խորագիր լի:

355 C շրթիթ: շափիւղայ:

356 B Եհալուէ:

358 C աշօքն: ևթն լի B զհրեշտակսն:

359 B զարդարաց:

362 C խաղ:

365 AB թևարտ:

** BC սուրբ:

- Պարապետ լուսաբաշխ
 Եւ դարշապար ինքնավար.
 375 Ընդդէմ սաստկութեան հողմոյն՝ արձան իմաստից
 Եւ բաժանման ձայնիցն՝ քանոն և կշիռ լուսալիր.
 Բազմաձոյլ և հողեղէն գնդիս ծոցածին ծնաւդ,
 Եւ յանկիւն Սաղիմայ՝ բոլոր ստինք մշտաբուխ.
 Ի խնդրունս ականցն զըմբըխտից՝ կենդանի բազմածին,
 380 Եւ առ հովանասէր ծնունդսն՝ արմաւէնի անթառամ.—
 Զոր և մաղթեմ առ արծիւդ բազմածին,
 Պահել ի շրթունս իմ զշունչդ բազմասնունդ միշտ և յարածամ:

ԼՈՒՄՄՈՒՆՔ*

Աթոռոց էին մեկնութեանց արժան է միտ դնել և հասանել բանիցն, զոր ծանուցանի ի սուրբ հոգւոյն¹ տառիւս, յորմէ սկսաց ցուցանել իմաստնոցն² դաստուածային³ աթոռն, որ կա ի վերայ շորեցունց⁴ ի⁵ նախաներբողեալ⁶ կենդանեացն: Եւ քառապատկեր շորս կենդանիքս կան ի վերայ վեց խառնուածոցս, որք⁷ նն այսորիկ. Ա⁸. զոր ասեն. «Ահայ հողմն վերացեալ գայր ի հիւսուսոյ»⁹: Բ. «Եւ ամպ¹⁰ մեծ ի նմա»: Եւ¹¹ Գ. «Լոյս¹² շուրջ զնովաւ»: Դ. «Եւ հուր փայլատակէր ի նմա»: Ե. «Եւ ի միջի նորա¹³ որպէս գտեսել բազմագունի ականց»: Զ. «Եւ ճառագայթք ի նմա»: Զոր և տէր հրաշիցն յայտնեսցէ և մեզ ճշմարիտն առ ի ճառել միշտ և յարածամ¹⁴:

373 BC կարապետ A պարապետ:

374 ABC ինքնավար C «ինքնավառ»-ը խմբագրված է «ինքնավար»:

375 C արձակ փխ. արձան:

376 BC քանուն:

377 C ծնող:

378 AB ի յանկիւն AC մշտաբուխ:

379 C ի խնդիր ունականացն (Ունի ծանօր. շուրջ. սունականացն) զմբխտից:

381 A յարծիւս B արծիւս:

382 C «զշունչդ» բառի համար ունի ծանօր. «Յօր. ի շունչդ»:

* B Այս վայր լուծմունք:

1 B հողոյն:

2 B իմաստոցն:

3 A դաստուածային:

4 C շորեք:

5 C ի շիւ:

6 AB նախաներբողեալ:

7 AB որ:

8 A Օրինակում քվարկումները գրված են ըստ այբուբենի, C և B օրինակներում՝ ըստ քվերի կոչումների՝ մին, երկու և այլն:

9 A հիւսուսոյ:

10 A ամբ:

11 C Եւ շիւ:

12 B լուս:

13 B նրա:

14 B Շարունակությունը գրչից.

Աստուած, տէր իմ յերկայնամիտ,

Զկորուսեալս ա՛ռ ի միտ:

Ռահատես մտաց արէն է առնել զխաւս ի զխոյն և յաստուծոյ յանմեր-
ձենարոյն, և կամ ի գարշապարէ բանից հիմանց, յորս¹⁵ հասանելի է հողեղի-
նացա: Զոր և արդ նախ ճառեսցուք զվեց անունսդ. զԱ. որ ասէ. «Հողմն վերա-
ցեալ գայր ի հիւսուսոյ»¹⁶: Եւ գոյացութիւն¹⁷ հողմուն է որպէս զկաթսա եռան-
դան: Եւ զվերանալ ծխոյն ի յերկրէս¹⁸ անաւար և թանձր ծնընդովք մսեղինովք,
զոր և է մարմնացեալ և՛ ի ջուրս, և՛ ի վէմս, հողմն և յարմատս բուսարերս,
զոր իբրև նեղեալ ուրուք զանաթս հողմոց և զպրկեալ աիկս: Եւ լինի¹⁹ արձակել
հողմն զանազան ձայնիւք. հասու լինի արուեստագիտաց, զոր և զիտեն²⁰. զաղ-
բիրացեալ ծովն մեծ և զնորա դուռն յարեմուսս գոլ, և զայլսն, որք ի յերկրէ²¹
աղբիրանան: Եւ վասն բնութեան հողմոյն, որ է հարաւոյ²² կուսէ գոգ, զոր է
աղբիրացեալ²³, և յայլ վարս իբրև զլուսոյ ծովն, զոր և գոլով յարեելս, որ է և
յայլս մասնաւորեալ՝ առ յարեգակն²⁴ և յաստեղսն, զոր ունին զդուռն լուսոյն
ծովուն²⁵ ի կողմն արեկելից: Սոյն է և ծովն հողմոյն աղբիրարէն. ի վեր և է,
որ ի կապ է. և է՛, որ բացարձակ է և ծովացեալ, և ունի զդուռն առ կողմն
հիւսուսոյ²⁶, թէպէտ և բախէ և յայլ կողմանց: Զոր և զկոշեալսն ի շորից և առ
իս արարապես զփշում²⁷ միշտ և յարածամ:

Սահմանք²⁸ հողմոյն զանազանք են, զի են, որ կան կապեալ և յաղթին և
շրջին ի բնութիւնս և ի ձեռն ջրոյ և հողոյ և լուսոյ²⁹ և ի հրոյ: Իսկ որ ծովա-
ցեալն է՝ բացակ հողմն լինի առեալ³⁰ ի ձեռն լուսնի և աստեղաց և շնչաւոր
ամպոց շաղկապովք զմանանայն և զանձրևս տեղալ³¹ և առնել զքաղցրասունդ
զվայրսն և զբնակիրսն՝ սիրելեացն³² աստուծոյ և բաղկանալ զարութեամբ ի
դունդս նոցա և առ անսպառկառսն ի դիմաց արարչին ծովեղէն, և բացարձակ
հողմն սաստկանայ³³...

А. Ш. МНАЦАКАНЯН

АНИЙСКИЙ ПОЭТ — ВАРДАН АНЕЦИ И ЕГО ОДА

Публикуемый текст принадлежит перу выдающегося армянского поэта, Вардана Анеци. О нем нет биографических сведений. Известно только, что он называет себя вардапетом (ученым монахом) и анийцем. Известно также имя его рода: Вардананц (из рода Вардана Мамиконяна?). Жил он в X—XI вв.

15 С օրինակն այստեղ բնդհատվում է:

16 Ա հիւսուսոյ:

17 Ե գոյացութիւնն:

18 Ե երկրէս:

19 Ե լինի:

20 ԵՇ զիտին:

21 Ե երկրէ:

22 Ե յարաւոյ:

23 Ե աղբիրացեալ:

33 ԱՅ օրինակներում նույն գրչի եիշատակաւանը՝ կից ներքոյին. «Ոչինչ բղձալի գոլ, բան զսիրելեացն լցուցանել զիղձս տենչանաց... Ո՛վ աստուածազարդ և սրբասէր պարոն Յոհաննէս, ազաշեմ, բնկալ զսակաւ զիբքս բազում զանձիւք լի...»:

24 Ե արեգակն:

25 Ե լուսոյն ծովոյն:

26 Ա հիւսուսոյ:

27 Ա փշումն:

28 ԱՅ Սահման:

29 Ե լուսոյ:

30 Ա առեալ:

31 Ե տեղեալ:

32 Ե սիրելեացն:

Публикуемая ода Вардана Анеци состоит из двух частей: сама ода и толкование. Первая часть—высокохудожественное вольное стихотворение, а вторая—посвященные ему авторские комментарии. Ода была давно известна филологии, но только в одном списке («Базмавеп», Венеция, 1919 г., стр. 164—169). В Матенадаране имени Маштоца обнаружены еще два списка (рукописи № 7085, стр. 15а—29б и № 6617, стр. 210а—220а), в которых по две дополнительных строфы и некоторые новые, интересные сведения о произведении и авторе.

Публикуемый текст оды составлен на основании наших двух рукописей и венецианского издания.

По своему поэтическому дару и глубине мысли Вардан Анеци стоит на уровне своего старшего современника—Нарекаци. Его поэзия в то же время является плодом не монастырской, а городской среды.

Сюжет оды Вардана Анеци взят из Библии. Это видение «явившееся» пророку Иезекиилу во время вавилонского пленения. В этом видении, также как и в оде армянского поэта, описывается небесная колесница (трон), запряженная четырьмя животными (Человек, Лев, Бык и Орел).

Исследователь полагает, что Вардан Анеци пытался оставаться верным далекой эпохе Иезекиила, когда еще господствовали языческие поверья и культ разных животных. Основы этого культа существовали также у предков армянского народа, и их следы сохранились в армянской миниатюре, особенно в хоранах и заставках.

Ода Вардана Анеци написана с большим мастерством, в классическом стиле.

A. CH. MNATSAKANIAN

LE GRAND POÈTE D'ANI, VARDAN ANETSI ET SON ODE

Le texte présenté appartient à la plume du célèbre poète arménien, Vardan Anetsi. Il n'existe malheureusement aucune donnée biographique sur Vardan Anetsi. Il est connu seulement qu'il se dit vardapet (moine instruit) et originaire d'Ani. On sait également son nom de famille: Vardanantz (de la lignée de Vardan Mamikonian?) Il a vécu aux V—XI siècles.

L'ode de Vardan Anetsi publiée ici se compose de deux parties: l'ode-même et les commentaires. La première partie est une poésie libre de grande valeur et la seconde les commentaires de l'auteur consacrés à cette poésie.

Une copie de cette ode était connue de la philologie depuis longtemps (Bazmavep, Venise, 1919, pp. 164—169). Deux autres copies (mss. no. 7085, p. 15a-29b et no. 6617, p. 210a—220a), ayant chacune deux strophes supplémentaires et contenant quelques renseignements nouveaux et inédits sur l'auteur et l'œuvre, ont été découverts au Maténadaran.

Le présent texte a été rédigé sur la base de nos deux manuscrits et de l'édition de Venise.

Par son talent poétique et la profondeur de l'esprit, Vardan Anetsi se trouvant au niveau de son contemporain Grégoire de Narek, sa poésie, en même temps, n'est pas le produit du milieu monastique, mais séculier.

Le sujet de l'ode de Vardan Anetsi, pris de la Bible, est la vision „apparue“ au prophète Ezechiel pendant la captivité de Babylone. Cette vision, de même que l'ode du poète arménien, décrit le char (trône) céleste attelé de quatre animaux (l'Homme, le Lion, le Bœuf et l'Aigle).

A. Mnatsakanian suppose que Vardan Anetsi a essayé de rester fidèle à la lointaine époque d'Ezechiel où dominaient les croyances païennes et le culte de différents animaux. Pareilles croyances existaient également chez les ancêtres du peuple arménien. Elles ont laissé des traces dans la miniature arménienne, surtout dans les canons de concordance (khoran) et les vignettes.

L'ode de Vardan Anetsi est une œuvre de maître écrite avec art dans le style classique.